

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ในอดีตวิถีชีวิตของชุมชนส่วนใหญ่จะมีความผูกพันอยู่กับป่า มีการพึ่งพาอาศัยป่าในการเป็นที่อยู่อาศัย พื้นที่เพาะปลูก รวมทั้งเป็นแหล่งอาหาร และการเก็บของป่าขาย ดังเช่น ชุมชนของชาวบ้านภาคเหนือตอนบนที่มีความผูกพันกับพื้นที่ป่าตามประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน ในการใช้พื้นที่ป่าในการดำเนินชีวิต ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้มีกลุ่มคนได้เข้ามาบุกเบิกพื้นที่ป่าและยึดพื้นที่เป็นที่ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยเป็นเวลานานชั่วลูกชั่วหลาน โดยเฉพาะชาวชุมชนสวนเมี่ยง ที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานมาเป็นระยะเวลายาวนาน ในช่วงแรกการเข้ามาตั้งถิ่นฐานจะอยู่ในบริเวณพื้นที่ราบ แต่ก็ได้มีบางส่วนที่ขึ้นไปอยู่บนที่สูง ทำให้วิถีชีวิตของชาวชุมชนสวนเมี่ยงส่วนใหญ่ก็มักจะเป็นไปตามสภาพแวดล้อม แต่อาชีพหลักที่ชาวบ้านทำกันมาหลายชั่วอายุคน คือ การทำสวนเมี่ยง ซึ่งชาวบ้านจะปลูกต้นเมี่ยงไว้บริเวณรอบบ้าน เมื่อถึงฤดูกาลก็จะเก็บเมี่ยงและทำส่งขาย ซึ่งถือได้ว่าการทำสวนเมี่ยงเป็นระบบวนเกษตรดั้งเดิมที่เก่าแก่ของบรรพบุรุษของคนในชุมชนภาคเหนือที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่า และเป็นการสืบทอดอาชีพของการทำสวนเมี่ยง รวมทั้งการผลิตเมี่ยง

การทำสวนเมี่ยงในเขตภาคเหนือของประเทศไทย พบว่าจะมีเมี่ยงขึ้นอยู่อย่างกระจัดกระจาย ซึ่งต้นเมี่ยงจะขยายพันธุ์เองตามธรรมชาติ มักเกิดขึ้นภายหลังจากการตัดไม้ถางป่าเพื่อการทำไร่ในช่วงระยะเวลาหนึ่งแล้วปล่อยพื้นที่ทิ้งไว้ให้ฟื้นตัวเอง จากนั้นชาวสวนจะมีการเคลื่อนย้ายไปหาพื้นที่ทำกินใหม่เรื่อยๆ ทำให้ต้นเมี่ยงหรือต้นชางอกขึ้นมาเองโดยธรรมชาติและมีการเจริญเติบโตเคียงคู่ไปกับป่าไม้ที่เจริญฟื้นตัวหลังจากพื้นที่ถูกละทิ้งไปในช่วงระยะเวลาหนึ่ง และอาศัยร่มเงาไม้อื่นๆ ทำให้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว สามารถพบป่าเมี่ยงนี้ได้แถบยอดภูเขาสูงที่อยู่ในเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ที่มีสภาพภูมิอากาศหนาวเย็น โดยเฉพาะในเขตจังหวัดตาก เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง แพร่ น่านและเชียงราย ประวัติศาสตร์ของการทำสวนเมี่ยงในภาคเหนือของประเทศไทยนั้นยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร อาจจะเป็นพืชป่าพื้นเมืองหรือมีการขนย้ายนำพามาโดยคนจีน คนอังกฤษ หรือพ่อค้าที่เดินทางมาเขตลุ่มน้ำโขงและสาละวินในยุคก่อน (นิตยา วงศ์วีระพันธุ์, 2540) นอกจากนี้ นโยบายของรัฐที่ได้สนับสนุนให้มีการปลูกเมี่ยงเพื่อให้ประชาชนบนพื้นที่สูงมีอาชีพ ซึ่งในอดีตมีการปลูกเมี่ยงอย่างหนาแน่น แต่ก็เป็นเรื่องที่ผิด

กฎหมาย เนื่องจากรูกกล้าเขตป่า อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปีพ.ศ. 2503 ได้มีการอนุญาตให้สามารถปลูกได้ แต่ทำการจัดเก็บค่าธรรมเนียม 3 บาทต่อไร่ และให้ทำการปลูกบริเวณพื้นราบ (Keen, 1978) ทำให้การปลูกเมี่ยงเป็นที่แพร่หลายมาจนถึงในปัจจุบัน

การผลิตเมี่ยงและปลูกเมี่ยงในเมืองไทยนั้นจึงมีระยะเวลาที่ยาวนาน และมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชนชาติไทย รวมถึงเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ โดยเฉพาะคนไทยในภาคเหนือจะมีการผลิตเมี่ยงกันอย่างแพร่หลาย ซึ่งส่วนใหญ่จะทำการเป็นอุตสาหกรรมภายในครัวเรือน เมี่ยงจึงถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งในการบริโภค และเป็นรากฐานของโครงสร้างความสัมพันธ์ของคนเมืองมาเป็นเวลานาน นอกจากนั้นการทำสวนเมี่ยงสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน และความสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้าเมี่ยง โดยความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านจะมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในการเก็บใบเมี่ยงมาหมัก ทำให้เกิดเป็นความสามัคคีในหมู่บ้าน มีการเอามือเอาร่างกันของคนในชุมชน ส่วนกลุ่มพ่อค้าเมี่ยงก็จะมารับซื้อเมี่ยงมาขายในเมือง และนำสินค้าในเมืองมาขายให้กับคนในชุมชน ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ระหว่างพ่อค้าเมี่ยงและคนขายเมี่ยง นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มผู้ผลิตเมี่ยงที่มีความสัมพันธ์กับแรงงานอย่างมาก เพราะการเก็บเมี่ยงและการผลิตเมี่ยงจำเป็นต้องใช้แรงงานคนเป็นจำนวนมาก สวนเมี่ยงจึงถือได้ว่าเป็นแหล่งการทำงานที่สำคัญของคนที่ย่างงานทั้งในพื้นที่ราบและพื้นที่สูง ทำให้ในอดีตเมี่ยงถือได้ว่าเป็นสินค้าที่มีการซื้อขายกันอย่างแพร่หลายมีการผลิตอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ทั้งนี้เพื่อสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค และความนิยมบริโภคเมี่ยงกันมากในภาคเหนือ โดยเฉพาะในช่วงเวลาการทำงาน เพราะคุณสมบัติของใบเมี่ยงจะมีสารบางอย่างที่กระตุ้นประสาทเช่นเดียวกับชา ทำให้ไม่ค่อยรู้สึกกระหายน้ำ และสามารถที่จะทำงานได้ระยะเวลาที่ยาวนานขึ้นมากด้วย จึงทำให้มีผู้นิยมรับประทานเป็นจำนวนมาก รวมถึงการนำเมี่ยงมารับรองแขกผู้มาเยือน ทำให้ในอดีตเมี่ยงจึงเป็นที่ต้องการของตลาด เนื่องมาจากความต้องการของผู้บริโภคที่มีมาก ส่งผลให้มีพ่อค้ามารับซื้อเมี่ยงจากคนในชุมชน จึงมีการผลิตที่มากตามความต้องการของตลาด คนในชุมชนมีรายได้ที่เพียงพอในการใช้จ่าย

เมื่อมาถึงในยุคปัจจุบัน การผลิตเมี่ยงได้ลดจำนวนลง ตามความต้องการของตลาดที่แคบลง เพราะไม่มีผู้บริโภคนิยมมากนัก ซึ่งกลุ่มคนที่ยังบริโภคเมี่ยงก็มีแค่ ผู้สูงอายุเท่านั้น คนหนุ่มสาวไม่นิยมบริโภคเมี่ยงดังเช่นในอดีต เนื่องจากหันมานิยมรับประทานอาหารขบเคี้ยวอย่างอื่นแทน ที่มีขายตามท้องตลาดปัจจุบัน หาซื้อง่ายและสะดวกสบายมิให้เลือกสรรอย่างมากมาย ทำให้เมี่ยงจึงถูกลดความสำคัญลง เช่นงานของ Castillo (1990) ที่พบว่าบ้านกัวดัวย ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเมี่ยง และเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญมากที่สุด ในระบบการผลิตชาในพื้นที่ป่า กลับไม่ได้ทำให้เกิดรายได้ที่ดีพอต่อเกษตรกรผู้ปลูกชาใน

ปัจจุบัน เนื่องจากความต้องการเมืองมีแนวโน้มที่ลดลง และมีการใช้ประโยชน์จากไม้พื้นในปริมาณที่มากเกินไป เช่นเดียวกับงานของนิตยา วงศ์วีระพันธุ์ (2540) ที่พบว่าในชุมชนสวนเมืองของกลุ่มน้ำแม่เลา ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ จำเป็นต้องมีการปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะเรื่องของการขาดแคลนแรงงานรับจ้างทำสวนเมืองและปัญหาด้านตลาดเมืองที่ไม่ได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นแต่กลับมีแนวโน้มลดลงตามกลุ่มผู้บริโภคที่เป็นผู้สูงอายุเท่านั้น ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาจึงส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนที่ปลูกเมือง เพราะพืชเศรษฐกิจในอดีตที่เคยสร้างรายได้ให้กับครอบครัวไม่ได้เป็นที่ต้องการเช่นเดิม รวมทั้งตลาดในการรองรับเมืองก็ไม่ได้มีแพร่หลายดังเช่นในอดีต ทำให้ชาวบ้านจำต้องมีการปรับตัว เพื่อที่จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ภายในชุมชน โดยไม่ต้องหวังพึ่งพาการทำสวนเมืองเพียงอย่างเดียว

นอกจากนี้ ปัญหาหนึ่งที่พบหลังจากมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ป่าของชาวบ้าน คือมีการประกาศพื้นที่ป่าเป็นเขตอนุรักษ์โดยรัฐ เกิดขึ้นมาจากกระแสสิ่งแวดล้อมนิยมที่เข้ามาในประเทศไทย การเน้นในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อนุรักษ์พื้นที่ป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้รัฐต้องมีการผลักดันในเรื่องของการเพิ่มพื้นที่อนุรักษ์โดยใช้การประกาศขยายพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติ จึงส่งผลให้ชาวบ้านที่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่และเป็นผู้บุกเบิกป่าแต่เดิมต้องอยู่ในวงล้อม (enclave) ของพื้นที่อนุรักษ์ที่รัฐได้มีการประกาศขึ้นมา แม้จะพบว่าในช่วงเวลาสามสิบปีที่ผ่านมา นโยบายของรัฐได้สนับสนุนการเพิ่มผลผลิตในภาคเกษตรกรรม เพื่อส่งออก ทำให้เกษตรกรเป็นผู้บุกเบิกพื้นที่ป่า ซึ่งเดิมที่รัฐไม่ได้หวงห้ามจากการใช้พื้นที่ป่า และยังสนับสนุนให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์และพัฒนาที่ดินเพื่อการเกษตร จึงทำให้ชาวบ้านเข้าไปจับจองพื้นที่ในเขตป่าและใช้ประโยชน์จากที่ดิน (ยศ สันตสมบัติ, 2543) แต่เมื่อมีกระแสสิ่งแวดล้อมนิยมที่ทั่วโลกให้ความสำคัญ และเรื่องของสถานการณ์เกี่ยวกับป่าไม้ที่ค่อนข้างวิกฤต มีการใช้ทรัพยากรป่าอย่างไม่ถูกต้อง ใช้ประโยชน์จากที่ดิน ป่าไม้และการยึดครองที่ดิน เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ส่วนตัวโดยมิได้คำนึงถึงผลเสียที่ตามมา ภายหลังรัฐบาลจึงได้มีนโยบายที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ทำให้ต้องออกประกาศพื้นที่บริเวณป่าเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ซึ่งเน้นการอนุรักษ์พื้นที่ที่มีการจัดกฎระเบียบต่างๆและข้อห้ามในการเข้าไปใช้พื้นที่อนุรักษ์ พยายามที่จะกั้นคนออกจากป่า แม้ว่าเดิมทีจะเห็นชอบให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าก็ตาม ทั้งนี้เป็นเพราะต้องการให้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมไม่เสื่อมโทรมลงไปมากกว่าเดิม แม้จะมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชนอยู่มาก่อนแต่รัฐไม่ได้ให้ความสำคัญกับชุมชนเหล่านี้มากนัก ยังประกาศให้พื้นที่ป่าเป็นเขตของอุทยานแห่งชาติ จึงส่งผลกระทบต่อการดำเนินวิถีชีวิตของคนในชุมชน

เช่นเดียวกันกับ บ้านขุนลาว ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ที่แสดงให้เห็นถึงว่าในอดีตมีกลุ่มคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยก่อนได้ประมาณร้อยกว่าปีมาแล้ว และประกอบอาชีพหลัก คือ การทำสวนเมือง แต่ต่อมารัฐได้เห็นชอบประกาศและจัดตั้งพื้นที่อนุรักษ์ขึ้นมา ทำให้ระบบกฎหมายได้แยกสิทธิการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ออกจากคนในชุมชน ส่งผลให้ชาวบ้านไม่สามารถบุกเบิกพื้นที่ได้เหมือนเดิมในเขตป่า ถือเป็นเรื่องที่เกิดกฎหมายในการที่คนจะเข้าไปอาศัยอยู่ในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ และการทำมาหากินในเขตพื้นที่นั้น จึงได้มีการกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน เพราะถือว่าเป็นพื้นที่ที่ต้องอนุรักษ์และรักษาความหลากหลายทางชีวภาพไว้ ในส่วนของอุทยานแห่งชาติขุนแจได้ถูกกำหนดเป็นพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติขึ้นมา โดยมีการประกาศจัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2538 ครอบคลุมเนื้อที่ถึง 270 ตารางกิโลเมตร ทำให้บ้านขุนลาวอยู่ในวงล้อมของพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ผลที่ตามมาคือการเข้าไปใช้ทรัพยากรของคนในชุมชนที่ต้องมีข้อจำกัดที่มากขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้เจ้าหน้าที่รัฐยังเข้ามาตรวจสอบพื้นที่ในหมู่บ้านออกกฎระเบียบข้อบังคับในการเข้าไปใช้ทรัพยากรของพื้นที่อย่างเคร่งครัด ส่งผลถึงการดำเนินวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ที่ไม่สามารถเข้าไปใช้ทรัพยากรได้เหมือนดังเช่นในอดีตจนบางครั้งได้ละเลยความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในการพึ่งพาอาศัยเลี้ยงดูชีวิต

และด้วยประเด็นความสนใจต่างๆที่กล่าวมาจึงเป็นที่มาของการวิจัย โดยเลือกพื้นที่ บ้านขุนลาว ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เป็นกรณีศึกษา เพราะชุมชนแห่งนี้มีอาชีพหลักคือ การทำเมือง และพื้นที่การตั้งถิ่นฐานของชุมชนยังตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีความน่าสนใจ และเห็นถึงปัญหาที่ชัดเจนในเรื่องที่ศึกษาโดยปัญหาในเรื่องแรก เป็นเรื่องของการผลิตเมืองที่ลดจำนวนลง เนื่องมาจากความต้องการของตลาดที่แคบลง รวมทั้งการบริโภคเมืองในปัจจุบันก็ลดจำนวนการบริโภคลง หากเปรียบเทียบกับในอดีต ที่อาจกล่าวได้ว่าเมืองถือเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของคนในชุมชน และสร้างรายได้ให้กับครอบครัว นอกจากนี้การผลิตเมืองยังเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่สืบทอดมาช้านาน และประเด็นปัญหาต่อมาคือ การที่รัฐประกาศพื้นที่ให้เป็นอุทยานแห่งชาติ ทำให้ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมบริเวณนั้นต้องตกอยู่ในวงล้อมของอุทยานด้วย ส่งผลถึงชาวบ้านที่ต้องได้รับแรงกดดันจากนโยบายของเจ้าหน้าที่รัฐ ในการเข้ามาจัดการพื้นที่ โดยรัฐจะมีกฎระเบียบต่างๆมากมายออกมาให้ชาวบ้านต้องปฏิบัติตาม กีดกันไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่ได้เหมือนเดิม แม้ว่าจะมีชุมชนเข้ามาก่อตั้งมาก่อนการประกาศเป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติก่อนก็ตาม

1.2 คำถามการวิจัย

- 1.2.1 ผู้คนในชุมชนชาวสวนเมืองมีการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีพอย่างไร ภายใต้สถานการณ์การบริโภคเมืองที่ลดลง
- 1.2.2 ทำไมชุมชนชาวสวนเมืองจึงยังสามารถอยู่อาศัยในเขตอุทยานแห่งชาติได้ ทั้งๆที่มีข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากร
- 1.2.3. ชาวสวนเมืองมียุทธวิธีอย่างไรในการต่อรองเพื่อการเข้าถึงทรัพยากรในเขตอุทยานแห่งชาติ

1.3 วัตถุประสงค์การศึกษา

- 1.3.1 เพื่อศึกษาการปรับตัวของผู้คนในชุมชนบ้านขุนลาว จากสถานการณ์การบริโภคเมืองที่ลดลง
- 1.3.2 เพื่อศึกษาการรับมือกับมาตรการอนุรักษ์และกระบวนการในการต่อรองเพื่อเข้าถึงทรัพยากร

1.4 สมมุติฐานการศึกษา

- 1.4.1 ชุมชนสามารถปรับตัวรองรับกับการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการบริโภคเมืองที่ลดลง โดยมีการหันมาปลูกพืชชนิดอื่นเข้ามาเสริม หรือการทำกิจกรรมอย่างอื่นเข้ามาทดแทน
- 1.4.2. ชาวสวนเมืองใช้เรื่องของการเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ก่อตั้งมาก่อนการประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติและการให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์กับรัฐ เพื่อรับกับแรงกดดันจากนโยบายการอนุรักษ์ และการเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่ได้

1.5 ขอบเขตการศึกษา

1) ขอบเขตด้านเนื้อหา

ประเด็นในเรื่องการปรับตัวของชุมชน จากการบริโภคเมืองที่ลดลง จะดูถึงในส่วนของ การปรับตัวในเรื่องของการดำเนินวิถีชีวิตของคนในชุมชน เช่น มีการหันไปปลูกพืชชนิดอื่นแทนหรือไม่ มีการเพาะปลูกพืชที่เข้มข้นมากขึ้น หรือการปลูกพืชผสมรวมกับการปลูกต้นไม้ และการออกไปรับจ้างทำงานนอกชุมชน ดูถึงเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากเมืองเป็นสินค้าหลักของชุมชน ประเด็นในส่วนในเรื่องการรับมือกับมาตรการอนุรักษ์ของรัฐและการต่อรองกับเจ้าหน้าที่ในการเข้าไปใช้ทรัพยากร จะดูถึงมาตรการในส่วนของการกันคนห้ามเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่ การห้ามบุกเบิกพื้นที่เพาะปลูกเพิ่ม และแรงกดดันจากเจ้าหน้าที่รัฐในการเข้า

มาตรวจสอบในพื้นที่ ส่วนการต่อรองจะดูในเรื่องของการเข้าไปหาของป่า การขอเข้าไปตัดไม้บางชนิด และการต่อรองในการเป็นผู้อนุรักษ์ทรัพยากรตามจารีตประเพณีของชุมชน

2) ขอบเขตด้านประชากร

ผู้ศึกษาเลือกกลุ่มประชากรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบ้านขุนลาว หมู่ที่ 7 ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ มีครัวเรือนทั้งสิ้น 133 ครัวเรือน โดยเป็นครัวเรือนที่ประกอบอาชีพทำสวนเมี่ยงทั้งหมด 133 ครัวเรือน

3) ขอบเขตด้านเวลา

ในการศึกษาขอบเขตด้านเวลา ผู้ศึกษาจะทำการศึกษาในสองช่วงเวลา ได้แก่ ช่วงแรกตั้งแต่ก่อนการประกาศจัดตั้งอุทยานแห่งชาติขุนแจในปี พ.ศ. 2538 และหลังการประกาศจัดตั้งอุทยานแห่งชาติขุนแจในปี พ.ศ. 2538 มาจนถึงปัจจุบัน

1.6 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา

วิธีการดำรงชีพ หมายถึง รูปแบบของการดำเนินชีวิตของคนภายในชุมชนสวนเมี่ยง ซึ่งคนในชุมชนสามารถปรับและรับมือกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาได้ ทั้งจากภายนอกชุมชนหรือภายในชุมชน โดยมีการนำแนวทางในด้านต่างๆ เข้ามาช่วยรับมือกับสถานการณ์ที่ไม่อาจคาดเดาได้ เพื่อที่จะสามารถดำรงชีพอยู่ต่อไปได้ในปัจจุบันและอนาคต

การเข้าถึงทรัพยากร หมายถึง ความสามารถในการได้มาซึ่งผลประโยชน์จากสิ่งต่างๆ โดยผ่านเครือข่ายของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (webs of power) ในการศึกษาครั้งนี้หมายถึง สิทธิที่พึงมีของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในป่าด้วยรูปแบบต่างๆ เช่น การตั้งบ้านเรือน การใช้พื้นที่ทางการเกษตร การใช้ไม้ การเก็บของป่า และการล่าสัตว์

การปิดล้อม (enclosure) หมายถึง กระบวนการผูกขาดและยึดครองทรัพยากรเพื่อผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจ เป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อแย่งชิงและควบคุมทรัพยากร ซึ่งผู้ที่ได้รับผลกระทบส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ที่จะได้รับความเดือดร้อน ในการเข้ามาจัดการของเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 ทำให้ทราบถึงการปรับตัวของชุมชนสวนเมี่ยง ในการแก้ปัญหาเรื่องของเมี่ยงที่ไม่เป็นที่นิยมของตลาด รู้ถึงวิธีการปรับตัวให้สามารถยังคงอยู่ในชุมชนต่อไปได้ โดยไม่หวังพึ่งแค่การผลิตเมี่ยงเป็นสินค้าในชุมชนเพียงอย่างเดียว

1.7.2. ทำให้ทราบถึงวิธีการของคนในชุมชนในการรับมือกับมาตรการอนุรักษ์พื้นที่ของรัฐ เนื่องจากชุมชนต้องได้รับผลกระทบจากข้อจำกัดในเรื่องของการใช้พื้นที่ในอุทยานแห่งชาติ

1.7.3. ทำให้ทราบถึงรูปแบบวิธีการต่อรองของคนในชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในเรื่องของการเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่ เพื่อที่คนในชุมชนจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่ได้เหมือนเดิม

1.8 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาด้านภูมิศาสตร์ภายใต้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง โดยจะมองในประเด็นในเรื่องของการใช้พื้นที่ของชุมชนในบริบทของอุทยานแห่งชาติ ซึ่งแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเริ่มมีความแพร่หลายมากขึ้นในปี ค.ศ. 1980 และมีวิวัฒนาการอยู่สามช่วงเวลา โดยช่วงแรก เกิดจากการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีมาอย่างต่อเนื่องนั้นมีแนวโน้มที่จะเกี่ยวข้องกับการเมืองมากขึ้น และการเกิดภาวะตึงตันทางความคิดของแนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์กับนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ทำให้เกิดการศึกษาแนวใหม่ขึ้นมาซึ่งเรียกว่านิเวศวิทยาการเมือง ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มีการวิเคราะห์วิพากษ์วิจารณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ดีขึ้นกว่าเดิม ช่วงที่สอง จะเน้นในเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันภายในสังคม การถูกกีดกันของกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่จากคนที่มีอำนาจ ไม่ให้เข้าไปใช้พื้นที่ รวมถึงการเข้ามาใช้ทรัพยากรในประเทศโลกที่หนึ่งจากประเทศโลกที่สาม ทำให้เกิดปัญหาในเรื่องของทรัพยากรสิ่งแวดล้อม และในช่วงที่สาม การเกิดขึ้นในเรื่องของวาทกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาและปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ส่งผลให้ประชาชนมีอิสระทางความคิดในประเด็นทางการเมือง การสร้างความรู้ความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงการควบคุม ทำให้ประชาชนมีบทบาทมากขึ้นในการจัดการปัญหา มีการรวมกลุ่มทางสังคม ซึ่งวิวัฒนาการแต่ละช่วงเวลาจะทำให้เข้าใจเกี่ยวกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย และการต่อสู้ของคนในสังคมที่เปลี่ยนไปด้วย (ชูศักดิ์ วิทยาภัก, 2549) เช่นเดียวกับการศึกษาในครั้งนี้ ที่มองเรื่องของอำนาจในสังคมที่เกิดขึ้นมาโดยไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งคนที่มีความอำนาจมากกว่าจะเข้ามาควบคุมหรือจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะรัฐที่มีการจัดตั้ง

พื้นที่อุทยานแห่งชาติ เพื่อการอนุรักษ์ มีการกำหนดขอบเขตการใช้ทรัพยากรของชุมชน แม้ว่าชุมชนจะมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยก่อนแล้วก็ตาม

ดังนั้นการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นความสนใจในเรื่องของแรงกดดันจากนโยบายรัฐในการควบคุมพื้นที่ จนนำมาสู่การต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐ เพื่อเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่ และการปรับตัวต่อการบริโภคเมืองที่ลดลง โดยใช้แนวคิดวิวัฒนาการการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร: กรณีศึกษาชุมชนสวนเมี่ยง แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน แนวคิดพื้นที่อนุรักษ์ (Protected Area): อุทยานแห่งชาติ แนวคิดการควบคุมและครอบครองพื้นที่ แนวคิดทฤษฎีการเข้าถึง และแนวคิดวิถีการค้าเชิงชีพ ซึ่งแต่ละแนวคิดมีเนื้อหาและรายละเอียดดังนี้

1.8.1 แนวคิดวิวัฒนาการการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร: กรณีศึกษาชุมชนสวนเมี่ยง

พื้นที่ทางภาคเหนือของประเทศไทย จะมีลักษณะภูมิประเทศที่ประกอบไปด้วย พื้นที่ราบ พื้นที่ดอน และพื้นที่ภูเขาสูง โดยส่วนใหญ่จะเป็นภูเขาและหุบเขา ในแต่ละพื้นที่ทางภาคเหนือจะมีชาติพันธุ์ที่แตกต่างกันทางสังคมวัฒนธรรม และการตั้งถิ่นฐาน บริเวณพื้นที่ราบริมแม่น้ำและที่ราบเชิงเขาเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ จึงเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของประชากรอย่างหนาแน่น เป็นกลุ่มคนไทยทางภาคเหนือที่เรียกตนเองว่า คนเมือง มีระบบการทำเกษตร คือ การทำนา ในขณะที่บริเวณพื้นที่ดอนหรือพื้นที่ภูเขาสูงจะมีกลุ่มชาวเขาเผ่าต่างๆอาศัยอยู่ พื้นที่สูงจะเป็นที่อยู่ของชาวม้ง ลีซอ อาข่า และจีนฮ่อ เป็นกลุ่มที่ยังชีพด้วยการทำไร่เลื่อนลอย สำหรับพื้นที่ดอนซึ่งเป็นพื้นที่บริเวณตอนกลางระหว่างพื้นที่ราบและพื้นที่ภูเขาสูง จะเป็นที่อยู่อาศัยของชาวกะเหรี่ยง ลัวะ และคนเมือง มีการยังชีพโดยการทำไร่หมุนเวียน คือข้าวโพด ข้าวไร่ รวมถึงการทำสวนเมี่ยง (นิตยา วงศ์วีระพันธุ์, 2540)

การทำสวนเมี่ยง จึงเป็นระบบนิเวศเกษตรที่เก่าแก่ดั้งเดิมที่พบเห็นได้ทั่วไปในบริเวณที่สูงของทางภาคเหนือตอนบน ถือเป็นการเพาะปลูกแบบระบบวนเกษตร ที่มีการประสานผลประโยชน์ระหว่างกิจกรรมต่างๆในชุมชนรวมถึง กิจกรรมทางป่าไม้ การเลี้ยงสัตว์ การเกษตร ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งสามารถสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของชุมชนและให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ การทำสวนเมี่ยงจึงเป็นระบบเกษตรป่าไม้บนพื้นที่สูงที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่ป่า ดันน้ำลำธารที่สำคัญ มีการพึ่งพาระบบนิเวศในการเพาะปลูกและจัดการผลผลิต ซึ่งจะมีการปลูกสวนเมี่ยงร่วมกับพื้นที่ป่า เพราะเมี่ยงเป็นพืชที่สามารถเจริญเติบโตได้ดีเมื่อปลูกร่วมกับสวนป่า เนื่องจากต้นเมี่ยงต้องการร่มเงาของป่าไม้ในการบังแสงแดด เพราะหากต้นเมี่ยงได้รับแสงแดดมากเกินไปจะทำให้ผลผลิตลดลงหรือตายได้ จึงต้องมี

ป่าไม้มาช่วยบังแสง การผลิตเมียงในพื้นที่ป่า จึงเป็นระบบเกษตรที่มีความมั่นคงระบบหนึ่ง มีความเหมาะสมต่อสภาพแวดล้อม สำหรับพื้นที่ทางภาคเหนือ (ระบบวนเกษตร, 2552: ระบบออนไลน์)

แต่ในปัจจุบันพบว่า พื้นที่การทำสวนเมียงเริ่มลดลง เป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรได้มีอัตราที่สูงขึ้นเรื่อยๆ ทำให้มีความต้องการที่จะบริโภคอาหารเพิ่มตาม จึงจำเป็นต้องมีการปลูกพืชตามความต้องการของตลาดและเป็นพืชเชิงพาณิชย์มากขึ้น ซึ่งการทำสวนเมียงจะมีระยะการปลูกที่ใช้เวลานานในการปลูกและเก็บเกี่ยว ทำให้คนในชุมชนมีรายได้ไม่มาก จึงต้องใช้ที่ดินในการปลูกสวนเมียงหันมาปลูกพืชที่เป็นสินค้าตามตลาดมากขึ้น และรูปแบบการใช้ที่ดินจะเข้มข้นมากขึ้น ดังที่ Boserup (1965) ได้กล่าวว่า ระบบการถือครองที่ดินของคนพื้นเมืองได้ถูกปรับเปลี่ยนจากการใช้ที่ดินที่ไม่มีความแน่นอน ไปสู่การใช้ที่ดินที่มีความแน่นอนมากขึ้น และถูกพัฒนาไปทั่วโลก ซึ่งเป็นการพัฒนาที่เป็นไปอย่างช้าๆสู่การเกษตรแบบยั่งยืน ภายใต้ความกดดันของประชากรที่เพิ่มมากขึ้น นักจิตวิทยาและนักเศรษฐศาสตร์ในอังกฤษ มีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับผลกระทบของการเติบโตจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นในพื้นที่เกษตร และสมมติฐานเกี่ยวกับทรัพย์สินส่วนบุคคลในที่ดินเมื่อพื้นที่การเกษตรขาดแคลนภายใต้การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับพื้นที่การเกษตรยังไม่มีค่าใช้จ่ายในการครอบครองและเพียงพอต่อทุกคน นอกจากนี้ยังสามารถใช้พื้นที่ตามความปรารถนาในช่วงที่ประชากรยังมีน้อย ทำให้การถือครองที่ดินอาจเป็นไปอย่างช้าๆและเริ่มมีกระบวนการที่ซับซ้อนมากขึ้น ภายใต้ระบบของพื้นที่ว่างในป่า สมาชิกทุกคนภายใต้การปกครองของชนเผ่ามีสิทธิในพื้นที่สาธารณะในการเพาะปลูก ทำให้มีการเพาะปลูกพืชในพื้นที่ว่างเปล่ามากขึ้น และหากครอบครัวใดต้องการที่จะเพาะปลูกพื้นที่ดินใหม่ก็จะหาที่ดินที่เหมาะสม หรือหัวหน้าเผ่าเป็นผู้หาให้โดยไม่ต้องสนใจว่าเป็นพื้นที่ใครมาก่อน แต่สถานการณ์เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นที่ดินดีๆ เริ่มขาดแคลน สมาชิกในชนเผ่าเริ่มตระหนักเกี่ยวกับสิทธิของตนเองในพื้นที่เดิม เริ่มมีการปรับปรุงพื้นที่เพาะปลูกเพื่อมิให้สิทธิในการปลูกพืชสูญสิ้นไป ทำให้เริ่มมีธรรมเนียมการจํานำปรากฏให้เห็น ซึ่งหากครอบครัวใดไม่ต้องการเพาะปลูกก็อาจไปจํานำแก่ครอบครัวที่ต้องการเพาะปลูกมากขึ้น การจํานำที่ดินมีวัตถุประสงค์เพื่อเลี่ยงการสูญเสียสิทธิในการครอบครองที่ดินนั้นๆ ส่งผลให้การปลูกพืชเริ่มเข้มข้นมากขึ้น ไม่สามารถใช้ที่ดินในการหมุนเวียนได้เหมือนเดิม ในสังคมชนบท การเพาะปลูกที่ว่างในพื้นที่ป่า จะมีการแบ่งระดับชั้นทางสังคมอย่างละเอียดโดยความแตกต่างระหว่างครอบครัวที่มีสิทธิในการเพาะปลูกกับครัวเรือนที่ไม่มีสิทธิ สิ่งที่มาไปกว่านั้นคือกลุ่มครัวเรือนที่มีสิทธิในการเพาะปลูกจะพบว่าเป็นชนชั้นสูงของกลุ่มชนเผ่า เรื่องของการบุกรุกสิทธิของชาวบ้านในการถือครองที่ดินมี

แนวโน้มที่จะกลายเป็นสิ่งที่ทำบ่อยขึ้น เมื่อความกดดันของการเพิ่มจำนวนประชากรทำให้ที่ดินทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นที่สำหรับเพาะปลูก ปศุสัตว์ และพื้นที่ป่าไม้หายากขึ้น และการบุกรุกทำให้เกิดผลประโยชน์อย่างแท้จริงของเจ้าของที่ นอกจากนี้จากกล่าวได้ว่าการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรย่อมส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ

Boserup (1981 อ้างใน เสน่ห์ ญาณสาร, 2552) ได้เสนอความคิดเห็นว่า เขาไม่เห็นด้วยกับแนวคิดของ Malthus ที่ว่าการเจริญเติบโตของประชากรขึ้นอยู่กับปริมาณอาหาร แต่เขามองการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรในศตวรรษที่ 9 และ 14 มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการเกษตร จากการเพาะปลูกแบบทิ้งช่วงระยะเวลายาวนาน ได้ถูกเปลี่ยนเป็นการเพาะปลูกแบบระยะสั้น มีการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการเกษตรซึ่งมีสาเหตุเกิดจากการเพิ่มจำนวนของประชากรในยุโรป การเจริญเติบโตของประชากรถือเป็นตัวแปรอิสระที่ไม่ขึ้นหรือสัมพันธ์กับปริมาณอาหาร เพราะประชากรเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงในสังคมเกษตรและเทคนิคทางการเกษตร การเปลี่ยนแปลงในที่นี้เป็นการตอบสนองต่อแรงกดดันของประชากรที่มีต่อที่ดิน Boserup ยังได้จำแนกประเภทระบบการใช้ที่ดินที่ตั้งอยู่บนรากฐานของการเปลี่ยนแปลงความหนาแน่นของประชากรในสังคมเกษตร เพื่ออธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิธีการผลิตทางการเกษตรตลอดจนโครงสร้างของสังคมเกษตร การจำแนกที่ดินนี้เขามีประสบการณ์มาจากในแอฟริกาและเอเชีย เขายังได้เน้นว่านวัตกรรมทางการเกษตรถูกนำมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรในสังคมเกษตรในระหว่างศตวรรษที่ 9-14 ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทางการเกษตร โดยมีทั้งหมดห้าประเภทด้วยกันคือ

1. การเพาะปลูกที่ทิ้งช่วงเวลานาน (Forest-Fallow Cultivation) เป็นรูปแบบดั้งเดิมที่สุดของการเพาะปลูก เป็นลักษณะของการทำไร่เลื่อนลอยคือเมื่อทำการเพาะปลูกเวลา 1-3 ปีเสร็จจะทิ้งที่ดินให้ว่างเปล่าเป็นเวลา 20-25 ปี ซึ่งนานพอที่จะทำให้พื้นที่ที่ฟื้นฟูสภาพกลายเป็นป่าได้ การเพาะปลูกในรูปแบบนี้ต้องใช้พื้นที่กว้างขวางและอุปกรณ์การเกษตรแบบง่ายๆคือ จอบ เสียม ไม้พลายแหลม เป็นต้น

2. การเพาะปลูกที่ทิ้งช่วงเวลานานปานกลาง (Bush-Fallow Cultivation) เมื่อทำการเพาะปลูกเวลา 2-8 ปีเสร็จจะทิ้งที่ดินให้ว่างเปล่าเป็นเวลา 6-10 ปี เพื่อให้ดินฟื้นฟูสภาพกลายเป็นป่าพุ่มแล้วกลับมาทำการเพาะปลูกใหม่ในพื้นที่เดิม ซึ่งจะเห็นได้ว่าเมื่อประชากรเพิ่มขึ้นและความกดดันต่อที่ดินมากขึ้นช่วงที่ทิ้งที่ดินให้ว่างเปล่าจะสั้นลง

3. การเพาะปลูกที่ทิ้งช่วงว่างสั้น (Short-Fallow Cultivation) การเพาะปลูกแบบนี้จะทำการเพาะปลูกนานติดต่อกัน 8-10 ปีเสร็จแล้วจะปล่อยที่ดินให้ว่างเป็นเวลา 1-3 ปีจะมีแต่หญ้าเท่านั้นที่ขึ้นไม่สามารถฟื้นฟูสภาพป่าได้

4. การเพาะปลูกเป็นประจำทุกปี (Annual Cropping) การเพาะปลูกภายใต้ระบบนี้ที่ดินจะใช้เพาะปลูกเป็นประจำทุกปี ภายหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวที่ดินอาจทิ้งช่วงให้ว่างเปล่าเพียง 2-3 เดือน ซึ่งจะเห็นได้ว่าการใช้ที่ดินแบบนี้จะเข้มข้นขึ้น

5. การเพาะปลูกหลายครั้งในรอบปี (Multiple Cropping) การใช้ที่ดินแบบนี้จะเข้มข้นที่สุด ที่ดินแปลงเดียวอาจใช้เพาะปลูกพืชหลายชนิดหรือหลายครั้งในรอบปี มีช่วงทิ้งเวลาให้ที่ดินว่างเปล่าหรืออาจไม่มีเลย

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตและการเลี้ยงสัตว์เกิดจากความต้องการในเรื่องของการตอบสนองต่อความกดดันของประชากรที่มีต่อที่ดินที่ถูกจำกัด สำหรับประเทศไทยอาจใช้อธิบายรูปแบบการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรได้ในบางแห่ง เช่น บริเวณที่สูงของประเทศไทย การทำไร่หมุนเวียนของชาวเขาที่สั้นลง เพราะการเพิ่มขึ้นของประชากร ไม่สามารถขยายพื้นที่ทำกินได้ ชาวบ้านหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวกันมากขึ้น นอกจากนี้ผู้เขียนคิดว่า แรงจูงใจของพืชที่เป็นความต้องการของตลาด ราคาของพืชเศรษฐกิจที่สูงขึ้น การมีตลาดรองรับในการจำหน่าย ทำให้ชาวบ้านมีความสนใจมากขึ้นในการหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจจึงมีการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น คือปลูกพืชชนิดเดียวกันในพื้นที่ที่จำกัดและใช้สารเคมีอย่างมากมาย โดยละเอียดถึงระบบนิเวศน์ที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงหรือปัญหาเรื่องของดินในการปลูกพืชอย่างเข้มข้น ทำให้รูปแบบการปลูกพืชแบบวนเกษตรหรือการปลูกพืชแบบผสมผสานได้ลดลง

งานศึกษาของ Schroeder and Suryanata (1996) ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งของระบบวนเกษตร โดยมีการยกตัวอย่างในสองกรณีที่เกิดขึ้นมาใน Indonesia และ Gambia พบว่า ใน Indonesia ระบบวนเกษตร ได้สร้างชนชั้นขึ้นมาในพื้นที่การเกษตร เนื่องจากเกษตรกรเจ้าของที่ดินในพื้นที่ไม่มีทุนในการปลูกต้นไม้เปิด ทำให้มีนายทุนเข้ามาลงทุนให้ปลูกต้นไม้เปิด ในพื้นที่ของเกษตรกร และขณะเดียวกัน เจ้าของที่ดินก็ต้องเป็นแรงงานให้กับนายทุน โดยทำงานบนที่ดินของตนเอง จึงก่อให้เกิดเป็นชนชั้นขึ้นมา นายทุนผู้เป็นเจ้าของต้นไม้เปิดจะถูกเรียกว่า “apple lord” ซึ่งเป็นเรื่องของกรรมสิทธิ์ในต้นไม้เปิด ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่เป็นเจ้าของที่ดินต้องยอมรับอำนาจของเจ้าของต้นไม้เปิด ไม่สามารถเรียกร้องสิทธิอะไรได้ ดังนั้นระบบวนเกษตรจึงทำให้เกิดเป็นชนชั้นขึ้นมา และเกิดความไม่เท่าเทียมกันด้านอำนาจ สำหรับใน Gambia จะเป็นการกล่าวถึง ระบบวนเกษตร ทำให้เกิดแรงงานในครัวเรือน แรงงานด้านการเกษตร ซึ่งผู้ชายจะเป็นเจ้าของที่ดิน มีสิทธิในที่ดิน แต่ขณะที่ผู้หญิงจะมีสิทธิแค่การปลูกพืช ไม่มีอำนาจในการจัดการที่ดิน ทำให้เกิดอำนาจขึ้นมาในมุมมองเรื่องเพศ เพราะมีการให้สิทธิและอำนาจด้านการจัดการที่ดินกับผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ถึงแม้ว่าระบบวนเกษตรในพื้นที่จะดี แต่ก็เกิดข้อโต้แย้งขึ้นมาได้ในเรื่องของเพศ อาจสรุปได้ว่า การเกษตรในป่าของทั้งสองกรณี เป็นตัวอย่าง

ของปัญหาที่ถูกกละเลยในมิติทางสังคม และนโยบาย มีการเข้ามาแทนที่ทางเศรษฐกิจ ผลผลิตทางการเกษตร และการเข้าไปส่งเสริมของนายทุน เพื่อเพิ่มผลผลิต จนเกิดเป็นข้อขัดแย้งระหว่างผู้ที่ถือครองที่ดินและแรงงาน

สำหรับงานศึกษาของ Keen (1981) เรื่อง The Fermented Tea (miang) Economy of Northern Thailand พบว่า เมืองเป็นพืชทางเศรษฐกิจของพื้นที่สูงในจังหวัดเชียงใหม่ รวมไปถึงบริเวณภูเขา ซึ่งเมืองจะมีความสัมพันธ์กับระบบการเกษตรที่สูง มีการปลูกเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของประชากร นอกจากนี้ นโยบายของรัฐก็สนับสนุนการปลูกเมือง เพื่อให้ประชาชนบนพื้นที่สูงมีอาชีพ จึงทำให้มีการปลูกเมืองอย่างหนาแน่น โดยเมืองจะสามารถเติบโตโดยธรรมชาติในพื้นที่ป่า ในหมู่บ้านปางมะโอ พบหลักฐานเกี่ยวกับการลดลงของพื้นที่ป่า มีการตัดไม้มาทำฟืน คนหันมาปลูกเมืองมากขึ้น และการเพิ่มของประชากรในบ้านปางมะโอ ได้ส่งผลให้เกิดรูปแบบการใช้ที่ดินที่เข้มข้นมากขึ้น นอกจากนี้ Keen ยังได้แบ่งคนปลูกเมืองออกเป็นสองรุ่น คือ รุ่นแรก จะมีการปิดล้อมของพื้นที่ป่า เกิดการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น และรุ่นหลัง เริ่มมีการใช้ที่ดินเพื่อปลูกข้าวไร่ ส่งผลให้มีการใช้ที่ดินเพิ่มขึ้นเพื่อปลูกข้าวไร่จนพื้นที่ปลูกเมืองลดลง และการใช้ที่ดินในพื้นที่ป่าก็จะมีหลากหลายตามจำนวนของประชากรในพื้นที่สูง ซึ่งเขามองว่า การทำเกษตรในพื้นที่สูงได้ก่อให้เกิดปัญหาในเรื่องของการทำลายป่า และภัยธรรมชาติ

Van Roy (1971) ทำการศึกษาการใช้พื้นที่สูงเพื่อเศรษฐกิจในอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรที่ไร้ที่ดินจะมีการอพยพเข้าสู่ที่สูงในเขตป่า โดยยึดอาชีพการทำเมือง ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่สามารถเชื่อมโยงกันระหว่างคนพื้นราบกับคนที่สูง และการปลูกเมืองยังส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมน้อยมาก ทำให้พื้นที่ป่าของภาคเหนือสามารถจะคงอยู่ได้จากวิถีการผลิตดังกล่าว ซึ่งการทำเมืองถือเป็นทางเลือกของเกษตรกร ในการสร้างความมั่นคงและอนาคตของครอบครัว แต่จากข้อจำกัดเกี่ยวกับพื้นที่ทำกิน และการเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้มีการบุกรุกป่าธรรมชาติ และการตั้งถิ่นฐานบุกรุกเบิกที่ทำกินในป่าตามมาจากคนพื้นราบ

หรือการศึกษาของ พรชัย ปรีชาปัญญา (2541) เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวป่าเมือง (ชา) วิเคราะห์ถึงความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการจัดการลุ่มน้ำที่สูงภาคเหนือประเทศไทย พบว่า ป่าเมืองเป็นพื้นที่กันชนที่ป้องกันแหล่งน้ำไม่ให้ชาวไร่ชาวนาที่ทำไร่เลื่อนลอยบุกรุกเข้าไปทำลายป่าธรรมชาติได้ อีกทั้งในพื้นที่ป่าเมืองยังมีความหลากหลายทางชีวภาพมากมาย โดยเฉพาะพืชที่เป็นประโยชน์ต่อการครองชีพรวมถึงพืชอาหารที่ขึ้นเอง นอกจากนี้ ระบบวนเกษตรแบบป่าเมืองยังมีวัตถุประสงค์ในเรื่องของการอนุรักษ์มากกว่าเป็นการผลิตสินค้า

สิ่งเหล่านี้เป็นภาพสะท้อนของคนอาศัยร่วมอยู่กับป่า มีการพึ่งพาอาศัยกัน แต่เมื่อเวลาเปลี่ยนแปลงไป คนเริ่มมีมากขึ้น การผลิตอาหารไม่ใช่เป็นเพียงยังชีพ แต่เป็นการผลิตเพื่อการค้า ทำให้คนต้องแย่งชิงพื้นที่ปลูกพืชกันมากขึ้น การใช้พื้นที่ก็ในรูปแบบที่เข้มข้นมากขึ้น

งานวิจัยของ Morrison (1996) ได้ทำการศึกษาเมืองหนึ่งทางตอนเหนือของอินเดีย เขาได้เสนอความคิดเห็นว่า การขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็วและความต้องการของตลาด มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลง ช่วงเวลาของการพักดินและเกี่ยวพันกับการใช้ที่ดินที่มีลักษณะที่เข้มข้นขึ้น คือมีการปลูกพืชหลายๆ ชนิดหรือมีการปลูกพืชซ้ำหลายๆ ครั้งในพื้นที่เดิม โดยไม่มีการพักที่ดิน นอกจากนั้น เขายังมีความคิดเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรที่ต้องการปัจจัยด้านอาหารเพื่อตอบสนองขั้นพื้นฐานของตนเอง หรือในงานวิจัยของ Tiffen (1995) ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในประเทศเคนยา (Kenya) โดยพิจารณาความหนาแน่นของประชากร การพัฒนาทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตทางการเกษตรของประชากรในพื้นที่นี้ จากการปลูกพืชเพื่อยังชีพมาเป็นปลูกพืชเพื่อการค้า มีการผนวกรวมระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านเข้ากับระบบเศรษฐกิจโลก มีการเปลี่ยนแปลงชนิดพืชที่ปลูก เนื่องจากเงื่อนไขของราคาผลผลิตในตลาดโลกเป็นตัวกำหนด การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ เนื่องจากการตัดไม้มากทำให้เกิดการพังทลายของดินและความเสื่อมโทรมของทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ จนต้องมีโครงการของรัฐเข้ามาช่วยแก้ปัญหาแต่ประชากรก็ยังย้ายที่ทำกินใหม่ ทำให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพิ่ม สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมพบว่าการเปลี่ยนแปลงด้านทัศนคติในเรื่องการเกษตรที่เป็นแบบเข้มข้นขึ้น การเปลี่ยนแปลงในครัวเรือนจากการที่ผู้ชายออกไปทำงานนอกภาคการเกษตรทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในการตัดสินใจทำการเกษตร

งานวิจัยในประเทศไทยที่พบว่า มีความเกี่ยวข้องกันระหว่างการเพิ่มจำนวนของประชากรที่ส่งผลต่อการใช้ที่ดินให้มีความเข้มข้นมากขึ้น อย่างเช่นงานวิจัยของ ณัฐณิย์ ทวีผล หรือใบชา วงศ์ดุษฎี (2546) ในหมู่บ้านแม่กำปอง ตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการทำเหมืองเป็นหลัก แต่เมื่อสภาพเศรษฐกิจสังคมรวมถึงประชากรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น ส่งผลให้แนวโน้มการบริโภคเหมืองซึ่งเป็นผลผลิตหลักของหมู่บ้านเป็นไปในทิศทางที่ลดลง พืชดั้งเดิมที่มีการเพาะปลูกหลายชั่วอายุคนกลับไม่เป็นที่ต้องการของตลาด ดังนั้นคนในชุมชนจึงมีการปรับตัวเกิดขึ้น โดยมีการใช้ที่ดินในพื้นที่ปลูกเหมืองปลูกกาแฟเสริมเข้าไปในพื้นที่ เพราะที่ดินในพื้นที่มีจำกัด และปลูกพืชตามความต้องการของตลาด เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนอีกรูปแบบหนึ่ง นอกจากนี้ ยังมีการใช้เหมืองที่เป็นสินค้าเพื่อการบริโภค ทำให้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม มาเป็นจุดขายใน

ชุมชน โดยนำมาเรียงมาแปรรูปเป็นสินค้าของตำบล คือการทำเป็นหมอนใบชาขายให้กับนักท่องเที่ยว และมีการส่งเสริมในเรื่องของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนเกิดขึ้น เพื่อสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นชุมชน หรือในงานวิจัยของ กนก ฤกษ์เกษม (2537) ที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประชากรกับการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรบริเวณพื้นที่สูงในภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งพบว่าภาพรวมการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูงของภาคเหนือเกิดการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก สำหรับตอนบนของภาคการทำไร่หมุนเวียนแบบดั้งเดิมกำลังหายไป ด้วยอัตราที่รวดเร็ว และมีการเปลี่ยนแปลงเป็นการทำไร่ในรูปแบบการใช้ที่ดินแบบถาวรมากขึ้น ปัจจัยสำคัญที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร คือ จำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งอัตราการอพยพเข้ามาของประชากรในประเทศเพื่อนบ้าน ระเบียบทางราชการเกี่ยวกับการควบคุมการใช้ที่ดิน และการขยายตัวของ การเพาะปลูกเชิงการค้า

ในงานศึกษาของ สุรธรรม์ เลิศสาระ (2544) เรื่องการใช้พื้นที่ของชุมชนบนพื้นที่สูงที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าต้นน้ำแม่แจ่ม อำเภอลำปาง พบว่า ชุมชนบนพื้นที่สูงที่ศึกษามีอาชีพหลักคือ ทำการเกษตร ปลูกพืชไร่ และไม้ผลยืนต้น แต่ผลผลิตไม่เพียงพอต่อการบริโภค เนื่องจากการเพิ่มของสมาชิกในครัวเรือน และแรงจูงใจจากภาวะราคาผลผลิตที่สูง ทำให้ชุมชนได้ขยายพื้นที่เพาะปลูกไปยังป่าที่สมบูรณ์ โดยอาจเปิดหน้าดิน การเก็บริบสุมเผา และบำรุงรักษาพืชโดยใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ส่งผลให้พื้นที่ป่าลดลง มีโอกาสเกิดไฟป่า สูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพไป นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาสารเคมีลงสู่แม่น้ำ หรือในงานศึกษาของ แพรวพรรณ เหมวรรณ (2547) เรื่องรูปแบบการเปลี่ยนแปลงและความเหมาะสมของการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรของชุมชนบนพื้นที่สูง: การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างบ้านม้งแม่โถ และบ้านกะเหรี่ยงโหลดลวง ตำบลบ่อสลิ อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า รูปแบบการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรของชุมชนม้งและกะเหรี่ยงในช่วงปี พ.ศ. 2497-2520 มีความแตกต่างกัน เนื่องจากวัฒนธรรมและประเพณีของแต่ละเผ่ามีอิทธิพลอย่างมากต่อรูปแบบการใช้ที่ดิน ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2520-2545 รูปแบบการใช้ที่ดินมีความคล้ายคลึงกันมากขึ้น เนื่องจากแรงบีบบังคับจากกฎหมายของรัฐที่ไม่อนุญาตให้ประชาชนขยายที่ทำกินได้เหมือนในอดีต การใช้ที่ดินในช่วงปี พ.ศ.2497-2520 แสดงการใช้อำนาจของชาวเขาแบบดั้งเดิม เป็นระบบเกษตรแบบยังชีพที่พึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก ได้แก่ การเพาะปลูกที่ทิ้งช่วงนาน ใช้แรงงานภายในครอบครัวและลงทุนต่ำ ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2520-2545 การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรได้เปลี่ยนรูปแบบใหม่ที่น่าสนใจการค้า มีการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น การเพาะปลูกได้ทิ้งช่วงว่างสั้นลงหรือปลูกซ้ำทุกปี เนื่องจากการคมนาคมขนส่งที่สะดวกมากขึ้น นอกจากนี้ผู้เขียนยังมีความคิดเห็นเพิ่มเติมว่าการใช้ที่ดินที่แตกต่างกันระหว่างบ้านม้งแม่โถและบ้านกะเหรี่ยงโหลดลวงเนื่องจากลักษณะของที่ดินในบริเวณ

ที่ชุมชนตั้งอยู่อาศัยที่เหมาะสมกับรูปแบบของพืชในการเพาะปลูก ทำให้คนในชุมชนมีการปลูกพืชที่แตกต่างกัน นอกจากนี้วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มที่ต่างคนอาจส่งผลต่อรูปแบบการเพาะปลูกที่แตกต่างกันด้วย

สรุปแล้วแนวคิดวิวัฒนาการการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร: กรณีชุมชนสวนเมี่ยง จะทำให้เห็นถึงมุมมองการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่เกิดขึ้นมาในชุมชนสวนเมี่ยง เพราะในอดีตคนในชุมชนจะนิยมปลูกเมี่ยงในพื้นที่สูงและปลูกในพื้นที่ป่า เนื่องจากเมี่ยงสามารถโตขึ้นเองได้ตามธรรมชาติ ระบบการปลูกก็เพาะปลูกไว้ให้ทิ้งช่วงไว้นาน แล้วจึงค่อยเก็บเกี่ยว การใช้ที่ดินในพื้นที่ก็ยังหลากหลาย จนมาถึงปัจจุบัน เมื่อประชากรเพิ่มขึ้น ความต้องการบริโภคสินค้าก็มากตาม ทำให้ต้องมีการใช้ที่ดินที่เข้มข้นมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อที่ดินมีจำกัดมากขึ้น และชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่อุทยานฯ จึงเป็นเรื่องที่ยากในการจะบุกเบิกพื้นที่เพิ่ม จำเป็นต้องใช้พื้นที่ที่ปลูกเมี่ยงปลูกพืชชนิดอื่นเสริมเข้าไป หรือการใช้ที่ดินเดิมปลูกพืชซ้ำๆ กันและให้มีระยะเวลาการพักดินสั้นลงเพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว

1.8.2 แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development)

แนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจจากหลายๆ ฝ่าย เนื่องจากในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมามนุษยเรเริ่มได้มีการตระหนักมากขึ้นว่า ความเจริญก้าวหน้าและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้นก่อให้เกิดผลกระทบอย่างร้ายแรงต่อสิ่งแวดล้อมของโลกไม่ว่าจะเป็นปัญหาน้ำเน่า ปัญหาขยะ ปัญหาอากาศเป็นพิษ หรือปัญหาชั้นโอโซนในบรรยากาศถูกทำลาย ความตระหนักถึงในปัญหาเหล่านี้ได้นำมาสู่ความตื่นตัวในเรื่องของการพัฒนาแบบยั่งยืน โดยในปี ค.ศ. 1980 International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources ได้จัดพิมพ์หนังสือชื่อ World Conservation Strategy ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงการพัฒนาแบบยั่งยืนขึ้นเป็นครั้งแรก และต่อมาในปี ค.ศ. 1987 World Commission on Environment and Development ได้จัดพิมพ์รายงานชื่อ Our Common Future (United Nations 1987: 42) ที่ได้กล่าวถึงแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนคือการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการในปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นหลังต้องประนีประนอมลดความสามารถในการตอบสนองความต้องการของพวกเขา และหนังสือเล่มนี้ยังได้กล่าวไว้ว่าการพัฒนาอย่างยั่งยืนนี้เองจะเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ความอยู่รอดของมนุษย์ ทำให้แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นที่สนใจกันอย่างกว้างขวาง และแนวทางจากหนังสือเล่มนี้ได้ถูกนำมาเป็นข้อวิพากษ์วิจารณ์กันในหลายหน่วยงานทั้งจาก

หน่วยงานในภาครัฐ และองค์กรทางธุรกิจ เพื่อที่จะให้เกิดผลอย่างแท้จริงในทางปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน (นครินทร์ ชัยแก้ว, 2551)

ดังนั้นการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) หมายถึง “การตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่มีผลกระทบต่อความต้องการของคนรุ่นต่อไปในอนาคต” เนื่องจากทุกครั้งที่มีการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน ต้องมีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะส่งผลกระทบต่ออนาคต การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นแนวคิดในการแก้ปัญหา โดยการพัฒนาอนุรักษ์ธรรมชาติไว้ในลักษณะที่เป็นส่วนรวม หรือ มหากา คือ หากมีความจำเป็นที่จะดำเนินการให้กระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมในที่ใดที่หนึ่ง ก็จะต้องเสริมสร้างคุณภาพสิ่งแวดล้อมในที่อื่นๆ เป็นการชดเชยเพื่อให้ในแง่มหภาคของคุณภาพสิ่งแวดล้อมคงอยู่ได้ดังเดิม

การพัฒนาศักยภาพโลกาภิวัตน์ (Globalization) คือความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และกลไกการตลาด ก่อให้เกิดการเติบโต การผลิต การบริโภคที่เป็นผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม ชีวมนุษย์ สัตว์ และพืชพรรณ ดังนั้น การที่มนุษย์ยังคงใช้แนวทางพัฒนาแบบเก่าซึ่งไม่คำนึงถึงข้อจำกัดในการพัฒนา อันหมายถึง ข้อจำกัดด้านสภาพ ความสามารถที่จะรองรับการบริโภค และการใช้ประโยชน์จากโลก และเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างที่จะนำมาบริโภค และใช้ประโยชน์หมดลง อีกไม่นานทุกชีวิตบนโลกจะต้องจบสิ้น เพราะมนุษย์จะไม่สามารถอาศัยอยู่บนโลกได้อีกต่อไป การพัฒนาที่ยั่งยืน จึงเป็นแนวคิดเพื่อป้องกันมิให้โลกต้องเดินไปสู่จุดจบ ซึ่งความล้มเหลวของการพัฒนาแบบดั้งเดิมที่ผ่านมา นอกจากจะทำลายสิ่งแวดล้อม ชีวมนุษย์ สัตว์ และพืชพรรณแล้ว ยังพบว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของหลายประเทศ ได้สร้างปัญหาให้กับความเป็นอยู่ของมนุษย์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมหาศาล ทำให้นานาชาติได้มีการประชุมร่วมกันเพื่อแสวงหาแนวคิดที่เป็นกลางที่สุดมาเยียวยา ภัยพิบัติที่เกิดขึ้น ผลสรุปที่ได้คือ ทั่วโลกควรปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาเสียใหม่ โดยจะต้องยกเลิกการพัฒนาซึ่งรัฐเป็นผู้ชี้นำและออกคำสั่งแต่เพียงฝ่ายเดียว ในลักษณะรัฐประชาชาติ (Nation State) โดยปรับเปลี่ยนเป็น ประชารัฐ (Civil State) ซึ่งเป็น “ความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ระหว่างรัฐกับประชาชนในลักษณะที่เป็นประชาสังคม” การพัฒนาที่เกิดขึ้นจากความริเริ่มของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน โดยทุกฝ่ายในสังคมต่างให้ความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชน คำว่า “ ประชารัฐ ” จึงหมายถึง รัฐซึ่งมีรัฐบาล เอกชน และประชาชนร่วมมือกันในทุกเรื่องที่เป็นสาธารณะ นั่นเอง ดังนั้น การที่แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนจะสำเร็จลงได้หรือไม่อย่างไรนั้น ทุกประเทศจะต้องร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด และที่สำคัญ รัฐบาลในหลายๆ ประเทศจะต้องปรับเปลี่ยนมุมมองเสียใหม่ จากที่เคยมองว่ารัฐบาลเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยแทนประชาชน รัฐบาลจึงสามารถควบคุม

และครอบงำประชาชนให้ปฏิบัติตามคำสั่งได้ มาเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนหรือชุมชนมีส่วนร่วม ทั้งในระดับการร่วมรับรู้การตัดสินใจขององค์กรของรัฐ และในระดับการร่วมตัดสินใจ และจะต้องมีการตกลงกันให้ชัดเจนว่าสัดส่วนของบทบาทภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนในการพัฒนานั้นควรจะเป็นลักษณะใด หรือที่เรียกว่า “ประชารัฐ” นั่นเอง และเพื่อให้การพัฒนาที่ยั่งยืนสามารถแทรกเข้าไปในทุกส่วนของสังคมโลก (อานุกาพ- เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม- การพัฒนาอย่างยั่งยืน, 2551: ระบบออนไลน์)

ในต้นทศวรรษที่ 1980 องค์กรสหประชาชาติ จึงเสนอให้ประเทศกำลังพัฒนาที่ประสบความล้มเหลวในการพัฒนาตามที่กล่าวมาข้างต้น เร่งปฏิรูประบบเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการปฏิรูปการเมือง การบริหาร การศึกษา การจัดและลดความยากจน การส่งเสริมให้มีการบูรณาการทางการผลิต ทางการเกษตร การสร้างงาน ที่พอเพียงกับการเติบโตของประชากร การพิทักษ์สิ่งแวดล้อม และการลดอัตราการขยายตัวของประชากร ฯลฯ โดยนำระบบการจัดการที่ดี มาใช้เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อให้การพัฒนามีภาพของอนาคตที่เป็นรูปธรรม วิธีการดังกล่าวนี้เรียกว่า ธรรมาภิบาล ธรรมรัฐ การสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี หรือ Good Governance โดยความหมายของ “Good Governance” นี้ แต่เดิมธนาคารโลก หรือ World Bank ได้ให้คำนิยามไว้ว่า หมายถึง “ลักษณะและวิถีทางของการใช้อำนาจอรัฐในการจัดการทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศเพื่อการพัฒนา” ส่วน Commission on Global Governance ได้ให้คำนิยามคำว่า “Governance” ไว้ในเอกสารชื่อ Our Global Neighbourhood ว่า หมายถึงผลลัพธ์ของการจัดการกิจกรรม ซึ่งบุคคลและสถาบันทั้งภาครัฐและเอกชนมีผลประโยชน์ ได้กระทำลงในหลายทิศทาง โดยมีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจจะนำไปสู่การผสมผสานผลประโยชน์ที่หลากหลายและขัดแย้งกันได้ ด้วยการร่วมมือกันจัดการในเรื่องนั้น วิธีการจัดการดังกล่าว UNDP ได้นำเสนอไว้ 7 ประการ โดยกล่าวไว้ว่า องค์ประกอบทั้ง 7 ประการต่อไปนี้ ควรถูกกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาของประเทศโลกที่ 3 ซึ่งได้แก่

1. ประชาชนจะต้องยอมรับในความชอบธรรมของรัฐบาล (Legitimacy) และ รัฐบาลจะต้องมีความรับผิดชอบต่อประชาชนในกิจการที่ได้กระทำลงไป (Accountability)

2. ประชาชนจะต้องมีอิสระเสรีภาพในการรวมกลุ่ม และในการมีส่วนร่วม (Freedom of Association and Participation)

3. จะต้องมีการอบแห่งกฎหมายที่ชัดเจน และเป็นระบบที่ก่อให้เกิดสถานะที่มั่นคง เป็นหลักประกันต่อชีวิตและการทำงานของพลเมือง รวมทั้งเป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อผู้ประกอบการ และเกษตรกร นอกจากนี้ กฎหมายจะต้องปฏิบัติต่อประชาชนอย่างเสมอหน้ากัน ทั้งนี้โดยกฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ จะต้องเปิดเผยเป็นที่รู้กันล่วงหน้า ต้องมีการบังคับ

ใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัด มีวิธีการที่ประกันการบังคับใช้กฎหมาย การตัดสินใจ ข้อขัดแย้งต้องเป็น การตัดสินใจโดยฝ่ายตุลาการที่เป็นอิสระและเชื่อถือได้ รวมถึงจะต้องมีกระบวนการในการ เปลี่ยนแปลงกฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ได้ เมื่อหมดประโยชน์ ใช้สอย

4. ระบบราชการจะต้องรับผิดชอบต่อการดำเนินงาน (Bureaucratic Accountability) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการจัดการงบประมาณของรัฐซึ่งจะต้องมีการควบคุม ติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานทั้งของรัฐและบุคลากร เพื่อป้องกันมิให้ใช้ทรัพยากรโดยมิชอบ ทั้งนี้จะต้องมีความโปร่งใส (Transparency) ในการปฏิบัติราชการทุกระดับ

5. จะต้องต้องมีข้อมูลข่าวสารที่น่าเชื่อถือ โดยรัฐบาลจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ เข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เช่น ด้านรายได้ประชาชาติ คุณภาพการชำระเงิน สภาพการทำงาน และดัชนีค่าครองชีพ เป็นต้น

6. จะต้องมีการบริหารงานภาครัฐอย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล

7. จะต้องมีความร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่างรัฐบาลกับองค์กรของประชาสังคม ซึ่ง หมายถึง องค์กรประชาชน (People's Organization) และองค์กรอาสาสมัครเอกชน (NGOs)

องค์กรประกอบที่กล่าวมาข้างต้นเป็นมิติใหม่ของการจัดการพัฒนาโดยเน้นคนเป็น ศูนย์กลาง เป็นแนวทางที่ทุกส่วนในโลกจะต้องผนึกกำลังให้เป็นกระแสหลัก โดยจะต้องมีการ เปลี่ยนแปลงทางด้านโลกทัศน์ของผู้นำทุกระดับ (ทั้งภูมิภาค ชาติ ชุมชน) ไปเป็น แบบพหุนิยม องค์กรรวม (Holistic Pluralism) ด้วย มิใช่เอกนิยมองค์กรรวม (สถาบันนวัตกรรมชีวิต, 2550: ระบบออนไลน์)

ปรัชญาและอุดมการณ์ในการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องอยู่ในพื้นฐานหลักการที่เรียกว่า “ความยุติธรรมระหว่างคน 2 ยุค” หรือแนวคิดของ การพัฒนาที่ยั่งยืน มุมมองของมนุษย์จะต้อง ปรับเปลี่ยน ให้เปิดกว้างยอมรับความจริงถึงผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ที่จะติดตามมาจาก การกระทำ ของคน มนุษย์จะต้องประสานแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ และ จริยศาสตร์ เข้าด้วยกัน เพื่อสร้างเป็นข้อกำหนด ท้าไปขึ้น โดยเริ่มต้นจากการปูพื้นฐานความรู้ ทางด้านนิเวศวิทยา และระบบนิเวศสร้างความ เข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ในระหว่างสิ่งมีชีวิตด้วย กันเอง และปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ต่อจากนั้นจึงชี้ให้เห็นถึง หลักการ ถ่ายทอด พลังงาน โดยการกินต่อกันเป็นทอดๆ และวัฏจักรของสสาร ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญในการทำ ให้สสาร และพลังงาน สามารถหมุนเวียน ในระบบนิเวศ ก็จำเป็นจะต้องสร้างให้เกิดเป็น ความคิดรวบยอดขึ้น ในระบบความคิดพร้อมจะนำไปเชื่อมโยงกับ ประสบการณ์ต่างๆ เพื่อให้ การดำเนินการพัฒนาที่ยั่งยืน ประสบผลสำเร็จความหมายของ การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยทั่วไป หมายถึง การพัฒนาเพื่อบรรลุถึงความต้องการของมนุษยชาติในปัจจุบัน (โดยเฉพาะคนยากจน)

ขณะเดียวกันก็จะต้องไม่เป็นลทอน หรือเบียดบังโอกาสที่จะบรรลุความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ในรุ่นต่อ ๆ ไปด้วย ซึ่งนักนิเวศวิทยามีความเห็นว่ายมนุษย์จะต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิด และวิถีทางแห่งการดำรงชีวิตของตนในปัจจุบันใหม่ อย่างถอนรากถอนโคนเล็กความคิดที่เรียกว่าสภาพจิตแบบ บุคฟ้า พรหมแดน หรือ Frontier Mentality เสีย เปลี่ยนวิธีคิดโลกทัศน์ และค่านิยมจากมองระยะสั้นไปสู่การมองระยะยาว และเน้นที่ผลประโยชน์ของ โลกธรรมชาติเป็นเกณฑ์ การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องผสมผสานแนวคิด หรือพยายามให้อยู่ในกรอบ ความคิดทางเศรษฐศาสตร์ นิเวศวิทยา และสังคมวิทยา เพราะการประสานหลักการทั้งสาม เข้ากับการปฏิบัติพัฒนา จะช่วยให้ แนวทางการพัฒนาเป็นไปในทิศทางเดียวกัน หรือมุ่งตรงไปสู่จุดหมายอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างสมบูรณ์ การเขียนแนวคิด ที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ของนิเวศวิทยา แต่ละท่านอาจแตกต่างกันบ้าง ในหัวข้อปลีกย่อยแต่ประเด็นหลัก ๆ ในการเขียน ดังที่ Miller G. Tyler (1979) ได้แสดงออกมานั้นย้าให้มนุษย์ทุกคนเห็นว่าการประสานหลักการ ทางวิทยาศาสตร์จริยธรรมสิ่งแวดล้อม และแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างผสมผสาน และเป็นรูปธรรมจะทำให้มนุษย์กับ สิ่งแวดล้อมอยู่ควบคู่กันไป โดยสันติสุขสงบและยั่งยืน (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2541: ระบบออนไลน์)

สำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืนประกอบด้วยหลักที่สำคัญ 3 ด้าน คือ เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสังคม โดยสามารถสรุปได้ดังนี้

ในแง่มุมมองทางเศรษฐกิจ การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การสร้างผลประโยชน์จากพลังงานให้มากที่สุดโดยจะต้องรักษาทุนของสังคมไว้ (ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรมนุษย์)

ในแง่มุมมองด้านสิ่งแวดล้อมการพัฒนาที่ยั่งยืนจะเน้นการรักษาเสถียรภาพของระบบนิเวศน์ทั้งทางชีวภาพ และกายภาพ จากการผลิตและการใช้พลังงาน

ในแง่มุมมองด้านสังคม การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องรักษาความมั่นคงของสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งการลดความขัดแย้งในสังคมที่มีสาเหตุมาจาก การผลิตและการใช้พลังงาน

โดยสรุปแผนพัฒนาพลังงานยั่งยืนจะครอบคลุมหัวข้อทั้งสาม โดยเน้นการสร้างผลประโยชน์จากพลังงานให้มากที่สุด โดยคงระดับทรัพยากรที่มีอยู่ และก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรมน้อยที่สุด นอกจากนี้ ภายใต้แนวคิดทั้งสามประการของพลังงานยั่งยืน ควรจะพิจารณามุมมองห้ประการนี้ด้วย ได้แก่

1. การพัฒนาพลังงานยั่งยืน ควรอยู่บนพื้นฐานของการใช้เทคโนโลยี และระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด ซึ่งจะก่อให้เกิดผลประโยชน์แก่สังคมมากที่สุด

2. การพัฒนาที่ยั่งยืน ควรอยู่บนพื้นฐานของการใช้พลังงานทดแทนจากแหล่งทรัพยากรภายในประเทศ ซึ่งสามารถมั่นใจในแหล่งทรัพยากรและส่งเสริมให้เกิดการบำรุงรักษาแหล่ง

ทรัพยากรอีกด้วย นอกจากนี้ โดยทั่วไปแล้ว การใช้พลังงานทดแทนทำให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมน้อยกว่า

3. การผลิตและการใช้พลังงาน ซึ่งครอบคลุมถึงเทคโนโลยีและระบบการจัดการ จะต้องไม่ทำลายระบบนิเวศน์ สังคมและวัฒนธรรม

4. ถ้าในอนาคตไม่สามารถหลีกเลี่ยงผลกระทบเหล่านี้ได้ ผู้ที่ก่อมลพิษก็ต้องเป็นผู้จ่ายเงินเนื่องจากตนเองได้รับผลประโยชน์ โดยใช้หลักการผู้ก่อมลพิษต้องเป็นผู้จ่าย

มุมมองทั้ง 4 ข้อนี้ จะชะลอหรือแม้กระทั่งสามารถลดอัตราการเจริญเติบโตของการผลิตพลังงาน การเปลี่ยนรูปพลังงาน เทคโนโลยีของการใช้พลังงาน และการลงมือปฏิบัติที่ไม่พึงปรารถนา ยิ่งไปกว่านั้น กระบวนการจ่ายค่าชดเชยจากผู้ที่ได้รับประโยชน์ไปสู่ประชาชนครัวเรือน ชุมชนหรือระบบนิเวศน์ ซึ่งได้รับผลกระทบจากการผลิตและการใช้พลังงาน จะช่วยลดผลกระทบที่เกิดขึ้นกับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเหล่านี้ รวมถึงรักษาความเท่าเทียมกันในสังคมไทยด้วย

5. การจัดตั้งกลไกเพื่อแก้ไขความขัดแย้งที่อยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน และเป็นที่ยอมรับของสังคม ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการรักษาความมั่นคงของสังคมและวัฒนธรรม ในสถานการณ์ที่มีความขัดแย้ง ที่มีสาเหตุมาจากการผลิต การเปลี่ยนรูป และการบริโภคพลังงาน (สถาบันนวัตกรรมชีวิต, 2550)

นอกจากนี้ สฤณี อาชวานันทกุล (2551) ได้เสนอว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ในทุกวันนี้ นับวันได้ส่งผลเสียต่อวิถีการพัฒนาแบบ “สุดโต่ง” ที่เน้นเรื่องอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศเพียงมิติเดียว โดยไม่สนใจมิติอื่นๆ โดยเฉพาะคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม ก็ยิ่งปรากฏให้เราเห็นชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ ในแทบทุกประเทศในโลก เป็นสาเหตุสำคัญ ที่ฝ่ายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐกิจ รัฐบาล และองค์กรโลกบาลหลายแห่งหันมาให้ความสำคัญ กับแนวคิดใหม่ที่เรียกว่า “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” (Sustainable Development) มากขึ้นเรื่อยๆ ในรายงานพัฒนามนุษย์ (Human Development Report) ประจำปี ค.ศ.1996 เครือข่ายเพื่อการพัฒนาระดับโลก แห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme หรือยูเอ็นดีพี) ระบุว่า “คุณภาพ” ของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสำคัญกว่า “อัตรา” การเจริญเติบโตดังกล่าว ยูเอ็นดีพีขยายความว่า แบบแผนการเจริญเติบโตที่ทำความเสียหายในระยะยาวมีทั้งหมด 5 รูปแบบด้วยกัน ได้แก่ การเติบโตที่ไม่สร้างงานให้กับประชากร (Rootless Growth), การเติบโตที่ทิ้งห่างกระแสประชาธิปไตย (Voiceless Growth), การเติบโตที่กดทับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมจนสิ้นสลาย (Rootless Growth), การเติบโตที่ทำลาย สิ่งแวดล้อม (Futureless Growth), และการเติบโตที่ประโยชน์ส่วนใหญ่ตกอยู่ในมือคนรวยเท่านั้น (Ruthless Growth) ยู

เอ็นดีพีสรุปว่า การเติบโตทั้ง 5 รูปแบบดังกล่าวนั้นล้วนเป็นการเติบโตที่ “ทั้งไม่ยั่งยืน และไม่สมควรจะยั่งยืน”

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ไม่ใช่เรื่องใหม่วัฒนธรรมมากมายในประวัติศาสตร์มนุษย์ รวมทั้งวัฒนธรรม ชุมชนในหลายพื้นที่ของประเทศไทยได้มองเห็นความจำเป็นของการสร้างความสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ เพราะเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน ไม่ได้อยู่ที่อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ หากอยู่ที่การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชากรโลก ในทางที่ไม่เพิ่มระดับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจนเกินศักยภาพของธรรมชาติที่จะผลิตให้มนุษย์ใช้อย่างไร้ขีดจำกัด การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องอาศัยความเข้าใจว่า การนิ่งเฉยไม่ทำอะไรเลยมีผลกระทบ และเราต้องหาหนทางใหม่ๆ ในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเชิงสถาบันและพฤติกรรมของปัจเจกชน นอกจากนี้ เราจำเป็นต้องคิดแบบเป็นระบบ เพราะทำให้เราเข้าใจถึงองค์ประกอบย่อยๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เนื่องจากทุกอย่างเป็นเหมือน “ห่วงโซ่ตอบกลับ” หากเราใช้ทรัพยากรที่มากเกินไปจนกวหรือการทำลายสิ่งแวดล้อม ผลกระทบต่างๆ จะย้อนกลับมาสู่มนุษย์ที่อาศัยอยู่บนโลกนี้ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติยังคงมีให้ใช้ จำเป็นต้องช่วยกันดูแลรักษา และเพื่อให้การพัฒนาเป็นไปแบบยั่งยืนจึงจำเป็นต้องให้ความสนใจทั้งสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่ควรมองข้ามเพื่อให้การพัฒนาเป็นไปในทิศทางที่ดีคือ มนุษย์ที่จะเป็นตัวขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ให้คงอยู่และดำรงต่อไปได้

1.8.3 แนวคิดพื้นที่อนุรักษ์ (Protected Area): อุทยานแห่งชาติ

กระแสนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมช่วงแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงประเทศไทย เริ่มต้นประมาณทศวรรษ 2510 ประเทศไทยเริ่มเผชิญปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่า และมีการล่าสัตว์กันมากจนสัตว์ป่าเริ่มร่อยหรอลง ในช่วงนั้น ได้มีกลุ่มบุคคลที่ห่วงใยสิ่งแวดล้อม นำโดย นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ซึ่งอดีตเคยเป็นนายพราน ก่อนจะกลายมาเป็นนักอนุรักษ์ กลุ่มบุคคลดังกล่าวได้ก่อตั้งนิคมไพรสมาคมนขึ้นอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2496 นับเป็นองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมองค์กรแรกในประเทศไทย นิคมไพรสมาคมได้ดำรงคงเป็นเวลากว่าหลายปี เพื่อให้รัฐบาลและประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ธรรมชาติ และผลักดันให้มีการตรากฎหมายสำคัญสองฉบับ คือ พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2503 และพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2504

จากปัญหาในเรื่องของการลดลงของพื้นที่ป่าและสัตว์ที่ถูกล่ามากเกินไป ทำให้ในปี พ.ศ.2502 ในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีการเสนอให้มีการจัดตั้งพื้นที่พื้นที่อนุรักษ์ขึ้นมา เพื่อป้องกันการทำลายป่าและสัตว์ป่าในพื้นที่ และสิ่งที่จะป้องกันการ

ลดลงของพื้นที่ป่าและสัตว์ป่าได้ดีที่สุดจึงจำเป็นต้องมีการประกาศพื้นที่ให้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติ เพื่อกันมิให้คนเข้าไปบุกรุก หรือป้องกันคนไม่ให้เข้าไปล่าสัตว์ ครอบครองสัตว์ป่า และทำมาหากินในป่า เช่น การทำไร่ ตัดต้นไม้ ขุดแร่ และหาของป่า เป็นต้น ทั้งนี้ประโยชน์ที่จะได้จากการอนุรักษ์พื้นที่ธรรมชาติและทิวทัศน์อันสวยงาม คือให้คนไทยในอนาคตได้ดู และรักษาเพื่อการท่องเที่ยว ศึกษาธรรมชาติ การพักผ่อนหย่อนใจ และการรักษาสัตว์ป่าไว้ไม่ให้สูญพันธุ์ เพื่อเป็นอาหารหูก อาหารตา และอาหารใจ มิใช่อาหารทอง ทำให้มีมติดจากคณะในสมัยนั้นมีการจัดสรรที่ดินของรัฐในป่า 14 แห่งจัดตั้งเป็นอุทยานแห่งชาติ โดยมีผู้เชี่ยวชาญด้านอุทยานแห่งชาติจากจากสหรัฐอเมริกามาช่วยงานสำรวจและวางแผน ต่อมารัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2503 และพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 มีการประกาศตั้งอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่เป็นป่าอนุรักษ์แห่งแรกของประเทศไทย ต่อจากนั้นจึงได้มีการสำรวจและจัดตั้งพื้นที่อุทยานแห่งชาติหลายแห่งอีกต่อๆ มาจนถึงในปัจจุบัน เพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้มิให้ถูกทำลาย (สันจิตา กาญจนพันธุ์, 2543)

การจัดตั้งพื้นที่อุทยานแห่งชาติในประเทศไทยมีวัตถุประสงค์หลักในการจัดตั้ง ดังนี้

1. การอนุรักษ์ธรรมชาติ คือต้องการอนุรักษ์สภาพธรรมชาติของพื้นที่ให้คงอยู่ตามธรรมชาติป้องกันการรบกวนโดยมนุษย์ โดยเฉพาะทรัพยากรที่สำคัญ เช่น สัตว์ป่า พืชพรรณ และลักษณะธรรมชาติที่สวยงามเป็นพิเศษ รวมทั้งแหล่งอนุรักษ์พันธุกรรมที่สำคัญ
2. การท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ เนื่องจากในเขตอุทยานแห่งชาติมีทิวทัศน์ทางธรรมชาติที่สวยงามเหมาะกับการใช้ประโยชน์ทางการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดความสุขกายสุขใจ และช่วยผ่อนคลายความเครียดจากการปฏิบัติงานประจำ
3. การศึกษาค้นคว้าวิจัย พื้นที่อุทยานแห่งชาติสามารถจัดเป็นห้องทดลองทางธรรมชาติกลางแจ้งที่สามารถค้นคว้าวิจัยไม่มีที่สิ้นสุดของนักศึกษา นักวิทยาศาสตร์และประชาชนทั่วไป (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2554: ระบบออนไลน์)

ดังนั้น จากกระแสดความต้องการอนุรักษ์ทรัพยากร เนื่องจากความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ การลดลงของพื้นที่ป่า ทำให้รัฐต้องการประกาศพื้นที่ป่าเป็นเขตอนุรักษ์ เพื่อกำหนดให้พื้นที่ป่ากลับสู่ความสมบูรณ์ แต่ในขณะพื้นที่หลายแห่ง ก่อนจะมีการประกาศเป็นพื้นที่อนุรักษ์ ได้มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชน ซึ่งชุมชนได้บุกเบิกพื้นที่ทำกิน และอาศัยอยู่ในพื้นที่เป็นเวลานาน เมื่อรัฐได้ประกาศพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์ จึงก่อให้เกิดปัญหาตามมา เพราะรัฐในความต้องการของรัฐ อยากจะอนุรักษ์พื้นที่ไว้โดยไม่ต้องทำให้ใครได้เข้าไปอาศัยอยู่ แต่ขณะที่ความต้องการของชาวบ้าน คือยังคงอยากอาศัยอยู่ในพื้นที่ต่อไป เนื่องจากมีความ

ผูกพัน และใช้ชีวิตอยู่กับผืนป่ามาเป็นเวลานานในการดำรงชีวิต ปัจจุบันจึงเห็นการก่อตั้งของชุมชนในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่ป่า เช่น ป่าชุมชน โดยคนในชุมชนเป็นผู้จัดการดูแลอนุรักษ์ผืนป่า เพื่อให้รัฐเห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการดูแลสิ่งแวดล้อม และยอมให้อาศัยอยู่พื้นที่รวมถึงการเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่ตามเดิม

1.8.4 แนวคิดการควบคุมและครอบครองพื้นที่ (Territorialization)

การครอบครองและควบคุมพื้นที่ เป็นแนวคิดหนึ่งในการศึกษาเชิงนิเวศวิทยาการเมืองว่าด้วยการใช้อำนาจผ่านทางพื้นที่ เป็นยุทธวิธีหนึ่งในการดำเนินการควบคุมพื้นที่เพื่อมิให้มีการเข้ามาใช้ประโยชน์จากพื้นที่นั้นๆ ซึ่งการครอบครองและควบคุมนี้มักจะกระทำโดยกลุ่มคนที่มีอำนาจในสังคม โดยเฉพาะรัฐบาล ที่จะแสดงอำนาจออกมาในรูปแบบกฎหมาย โดยการกำหนดพื้นที่เพื่อสร้างอาณาเขตในการควบคุม ดังกรณีการจัดทำอุทยานแห่งชาติ การจัดทำเขตป่าสงวน ป่าอนุรักษ์ เป็นต้น การอนุรักษ์พื้นที่ป่าเป็นอุทยานแห่งชาติ มีมาตั้งแต่ในยุคล่าอาณานิคมโดยกลุ่มคนผิวขาวชั้นสูง แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ จนถึงหลังยุคล่าอาณานิคม ก็ยังมีความต้องการจะจัดตั้งพื้นที่อุทยานแห่งชาติอีก ซึ่งในทัศนะของนักอนุรักษ์มั่นใจว่าเป็นวิธีเดียวที่จะรักษาสัตว์ป่าเอาไว้ได้ แต่ในมุมมองของนักนิเวศวิทยาการเมืองกลับมองว่า เป็นการเปลี่ยนโครงสร้างของสังคมในการจำกัดห้ามคนไม่ให้เข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่อนุรักษ์ ก่อให้เกิดปัญหาชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่า และเป็นข้อพิพาทต่างๆ ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับชาวบ้าน ส่งผลให้ชาวบ้านต้องย้ายที่ตั้งถิ่นฐาน มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน

Sack (1983) เป็นนักภูมิศาสตร์และเป็นบุคคลแรกที่ได้ให้ความหมายคำว่า Territoriality ซึ่งได้นำมาใช้ในการอธิบายการควบคุมทางพื้นที่ เขาได้ให้ความหมายว่าเป็นยุทธวิธีทางพื้นที่เพื่อเกิดผลในการควบคุมพื้นที่โดยไม่ให้คนเข้าไปใช้ มีการใช้พื้นที่ควบคุมคน แต่เป็นไปในลักษณะทางพื้นที่โดยทั่วไป เขาได้พยายามสร้างทฤษฎีให้เกิดเป็นแนวคิดซึ่งถือเป็นวิธีการทางเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ขาดไม่ได้ โดยเฉพาะการใช้อำนาจผ่านทางพื้นที่ ซึ่งเป็นพื้นฐานของอำนาจอย่างหนึ่ง มีตั้งแต่ระดับชุมชนถึงประเทศ เช่น การจำกัดพื้นที่ห้ามเข้า เป็นการควบคุมพื้นที่ในการทำกิจกรรม นอกจากนี้ Sack ยังได้ให้ความหมายทางภูมิศาสตร์ในการควบคุมคน หรือสิ่งของในการควบคุมว่าเป็นยุทธวิธี หรือยุทธศาสตร์ในการควบคุมคนโดยกำหนดพื้นที่ ถือเป็น การแสดงออกซึ่งพื้นฐานทางภูมิศาสตร์ในด้านสังคม เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับสังคม

ต่อมา Vandergeest and Peluso (1995) ได้มีการสร้างแนวคิดใหม่จาก Territoriality มาเป็น Territorialization และได้ให้นิยามความหมายที่ชัดเจนมากขึ้น คือ เป็นการกำหนดควบคุม

พื้นที่ กำหนดเขตพื้นที่ โดยมีวัตถุประสงค์บางประการ หรือเป็นกระบวนการที่รัฐใช้ครอบครองพื้นที่ เพื่อควบคุมคนและทรัพยากร โดยมีแผนที่เข้ามาช่วยในการจัดการ ดังเช่นงานศึกษาเรื่อง Territorialization and State Power in Thailand พบว่ารัฐได้ใช้วิธี Territorialization คือ การจัดระเบียบการปกครอง นำการจัดระเบียบพื้นที่มาจัดระเบียบผู้คน เป็นวิธีการในการควบคุมคนและทรัพยากรในพื้นที่ หลังจากที่ได้นำคนมารวมอยู่กันในพื้นที่เดียวกัน ในช่วงของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ที่มีการเริ่มสร้างชาติสมัยใหม่ ทำให้เกิดการปฏิรูประบบการปกครองและการปรับเปลี่ยนแนวทางในการจัดการทรัพยากร มีการใช้พื้นที่จัดการบริหารผู้คน ซึ่งจะใช้แผนที่ในการเป็นเครื่องมือสำคัญ เช่น กำหนดเขตพื้นที่ทางราชการว่าควรมีอะไรบ้างในพื้นที่นั้น หรือไม่ควรมีอะไร สาเหตุที่รัฐต้องมีการกำหนดรูปแบบพื้นที่เพื่อต่อการควบคุมคนให้อยู่ในสายตา ซึ่งรัฐจะรู้ว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน เป็นการใช้พื้นที่ในการควบคุมคน โดยรัฐมีเป้าหมาย คือ 1. ให้ประชาชนขึ้นทะเบียนราษฎร เพื่อต่อการเก็บภาษี การขึ้นทะเบียนทหาร เพื่อไม่ให้มีการหลบหนี 2. การจัดระบบเกี่ยวกับที่ดิน โดยมีการเก็บภาษีที่ดิน ในการครอบครองทรัพยากรที่ดิน ทำให้มีการเกิดขึ้นมาของระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดิน 3. ลดการช่อกชุมกำลังไพร่พลของขุนนางในอดีต ที่อาจมีการต่อต้านอำนาจของรัฐ และรัฐเองก็สามารถจะสอดส่องดูแลประชาชนให้อยู่ในสายตาได้ตลอดเวลา สุดท้ายแม้ว่า การควบคุมผู้คนจะประสบความสำเร็จ แต่การควบคุมที่ดินและป่าไม้ก็ไม่ได้ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

ในงานศึกษาของ Vandergeest (1996) ในประเทศไทยปีต่อมา เขาได้เสนอความคิดเห็นว่าการครอบครองพื้นที่ป่าไม้ เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างชาติไทย ซึ่งเกิดขึ้นมาพร้อมๆกับการทำแผนที่ประเทศไทย มีการกำหนดอาณาเขตเพื่อควบคุมการใช้พื้นที่ของรัฐ ซึ่งรัฐเองพยายามควบคุมกิจกรรมของประชากรและควบคุมการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ที่กำหนดขึ้น นอกจากนี้รัฐยังได้มีการยึดครองพื้นที่หรือกำหนดอาณาเขตในรัฐใดรัฐหนึ่ง มีการแบ่งพื้นที่ตามบทบาทหน้าที่ต่างๆ เพื่อการควบคุมกิจกรรมและการใช้ทรัพยากรในพื้นที่นั้น มีการสร้างกฎระเบียบขึ้นมาบังคับใช้ และอาจกำหนดหน่วยงานขึ้นมารับผิดชอบในพื้นที่นั้น การจัดทำแผนที่ป่าไม้แบบใหม่ตามความสำคัญของนิเวศวิทยาในช่วงแรกนั้น มีการควบคุมเฉพาะพืชและสัตว์บางอย่าง และพื้นที่ป่าทั้งหมดในภาคเหนือขึ้นอยู่กับการจัดการของหน่วยงานในกรุงเทพฯ ช่วงที่สอง รัฐเริ่มมีการควบคุมพื้นที่เข้ามาแทนการควบคุมชนิดไม้และผลผลิตไม้ คือรัฐเริ่มออกกฎหมายพื้นที่ป่าคุ้มครองและป่าสงวน แต่การกำหนดพื้นที่ดังกล่าว ยังให้โอกาสชุมชนได้คัดค้านในกรณีที่มีการซ้อนทับที่อยู่หรือที่ทำกินของชาวบ้าน แต่ช่วงท้ายๆ รัฐเริ่มมีมาตรการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติอย่างกว้างขวาง โดยมีการประกาศในแผนที่ ส่งผลทำให้ชาวบ้านและรัฐมีความขัดแย้งกันเกิดขึ้น ช่วงที่สาม เมื่อป่าไม้มีความเสื่อมโทรม จึงได้มีขั้นตอนการแบ่งประเภทป่า ตาม

หลักเกณฑ์ทางนิเวศวิทยา แล้วออกกฎหมายเพื่อกำหนดมาตรการในการจัดการป่าแต่ละประเภท มีการห้ามกิจกรรมบางอย่างตามความสำคัญทางนิเวศวิทยา เช่น ป่าอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ อุทยานแห่งชาติ เขตห้ามล่าสัตว์ และป่าเศรษฐกิจ เป็นต้น

หรืออย่างในกรณีอาฟริกาตะวันออก ที่มีงานวิจัยเปิดเผยโดย Neumann (1992) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาในการสร้างอุทยานแห่งชาติแรกในดินแดนอาฟริกาในฐานะที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งเกิดจากความพยายามของนักอนุรักษ์ธรรมชาติชาวยุโรปที่ต้องการสร้างสรรค์ภูมิทัศน์ของอาฟริกาใหม่ ให้เป็นทวีปของป่าในอุดมคติ ส่งผลทำให้เกิดการต่อสู้ที่ขี้แย่งชิงดินแดนและสิทธิแหล่งทรัพยากรในอุทยานแห่งชาติ การวิเคราะห์เรื่องการต่อสู้ในดินแดน Tanganyika (หรือ Tanzania ในปัจจุบัน) เผยให้เห็นถึงกระบวนการผลิตธรรมชาติมากกว่าการอนุรักษ์ และประวัติของการสร้างอุทยานแห่งชาติ Serengeti ซึ่งชี้ให้เห็นถึงว่าในขณะที่กระบวนการพัฒนาและกระบวนการอนุรักษ์มักถูกมองว่าเป็นเรื่องที่ตรงข้ามกัน จะก่อให้เกิดภูมิทัศน์ที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน แต่แท้จริงแล้วทั้งสองกระบวนการนี้จะถูกเชื่อมโยงด้วยกันโดยมีแนวความคิดร่วมกัน คือ การแสดงอำนาจในการควบคุมของชาวยุโรปที่เหนือกว่าในด้านสังคมและธรรมชาติในอาฟริกา

Neumann ยังได้แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมอีกว่า การศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทางธรรมชาติในอาฟริกา ในเรื่องของอุทยานแห่งชาติต้นแบบและเครื่องมือทางกฎหมายที่บังคับใช้ใน Tanzania จากรายละเอียดทางประวัติศาสตร์และการศึกษาหมู่บ้านรอบอุทยาน Arusha ในงานของเขาไม่ได้ศึกษาเฉพาะเรื่องความสอดคล้องของการอนุรักษ์สมัยใหม่กับการใช้อำนาจบังคับโดยผู้ปกครองอาณานิคม แต่แสดงให้เห็นถึงวิถีคิดที่แท้จริงเกี่ยวกับการดูแลป่า และพื้นที่อุทยานแห่งชาติ Arusha ที่ถูกรอบครองโดยเยอรมันและอังกฤษ จนมาถึงศตวรรษที่ 19 เริ่มมีการใช้อำนาจเข้ามาควบคุมคนในพื้นที่ คือกำหนดการตั้งถิ่นฐานให้อยู่แค่ในพื้นที่ราบ ส่วนพื้นที่สูงถูกกันให้เป็นพื้นที่ป่าสงวน ห้ามมีการเข้าไปล่าสัตว์ การตั้งถิ่นฐาน จากความเข้มงวดในเรื่องนี้ทำให้มีการออกกฎหมายมา โดยกลุ่มคนชั้นสูงและผู้ที่มีอำนาจ และมีการคุ้มครองทั่วทุกแห่งในศตวรรษที่ 20 พร้อมทั้งมีการขับไล่และการบังคับให้คนในท้องถิ่น ชาวพื้นเมืองตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่เล็กลง มีการกำหนดแบบแผนโดยอุทยานแห่งชาติ Arusha ทำให้เกิดการอนุรักษ์และการควบคุมของรัฐ ส่งผลให้เกิดเขตการปกครองสำหรับนักท่องเที่ยวแทนพื้นที่เลี้ยงสัตว์ของชาว Masai ในศตวรรษก่อน นอกจากนี้ ยังมีการสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์พื้นที่โดยโครงการอนุรักษ์โลก ซึ่งอ้างถึงความหรรษาของป่า ความหลากหลายทางชีวภาพ และความต้องการในเรื่องของการปกป้องกิจกรรมที่เป็นภัยต่อป่าจากมนุษย์ ทำให้ในช่วงศตวรรษที่ 19 ไม่มีมนุษย์สามารถได้เข้าไปใช้พื้นที่ป่าได้ และความพยายามของประเทศ Tanzania ในการค้นหาวិถีลดความ

ขัดแย้ง ในเรื่องของการปรับปรุงการท่องเที่ยวในเขตติดกับพื้นที่เพาะปลูกของชาวพื้นเมือง โดยผ่านโครงการของรัฐที่สร้างขึ้นสำหรับตลาดท่องเที่ยว ซึ่ง Neumann ชี้ให้เห็นว่า การอนุรักษ์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความคุ้มครองเพียงอย่างเดียว แต่เกี่ยวข้องกับการตีความ สัญลักษณ์ และสุนทรียศาสตร์ รวมถึงวิธีที่เราจินตนาการถึงภาระหน้าที่ที่ต้องดูแลธรรมชาติ

เช่นเดียวกับ Robbins (2004) ที่ได้แสดงความคิดเห็นว่า การถกเถียงในเรื่องของการควบคุมทรัพยากรและพื้นที่ เพื่อสงวนป่าไม้ของชุมชนเอาไว้ แสดงให้เห็นถึงรากฐานทางทฤษฎีพื้นฐาน 4 ข้อคือ 1. สะท้อนถึงการมีอำนาจเหนือผู้อื่นของรัฐ 2. การจัดการทรัพยากรแบบดั้งเดิมจะเชื่อมโยงกับระบบประเพณีนิยม กฎหมายที่ไม่มีการแทรกแซงของรัฐและสิทธิส่วนบุคคลในการครอบครองที่ดิน 3. การวาดภาพป่าในอุดมคติมีความคิดที่ต่างกันระหว่างสิ่งที่เป็นามธรรมและรูปธรรม ซึ่งสังคมเป็นคนที่สร้างขึ้นมา โดยเฉพาะการกันคนออกจากป่า 4. ทำให้มีงานวิจัยในการอนุรักษ์ออกมา มีการจัดขอบเขต แบ่งดินแดนให้เป็นสัดส่วน ให้ความสำคัญในเรื่องของการอนุรักษ์พื้นที่เพิ่มขึ้น มองดูปัญหาในระบบนิเวศ ปัญหาสังคม และความไม่เพียงพอในการเข้าถึงพื้นที่ ซึ่งเป็นเป้าหมายการอนุรักษ์ป่าและชีวิตในป่า ประวัติศาสตร์ในการอนุรักษ์สะท้อนชัดเจนในเรื่องของการปกครองประเทศในการใช้อำนาจของรัฐ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ อุทยานแห่งชาติ Yellowstone ที่ถูกบริหารโดยกองทัพสหรัฐจนถึงปี 1916 และการใช้อำนาจบังคับนี้ก่อให้เกิดการรวมตัวการเรียกร้องสิทธิในการถือครองพื้นที่ การสงวนพื้นที่ในการขยายดินแดนและการควบคุมชุมชนบริเวณรอบๆ เป็นเป้าหมายอันดับแรกในประวัติศาสตร์การอนุรักษ์ทางสิ่งแวดล้อม เช่นในฟิลิปปินส์ แสดงให้เห็นถึงองค์กรอิสระมีการประกาศเคลื่อนไหวต่อการควบคุมของรัฐเหนือชุมชนท้องถิ่น ส่งผลทำให้รัฐต้องให้อำนาจแก่ชนพื้นเมืองในการดูแลพื้นที่ของตน

นอกจากนี้ Robbins ยังแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมอีกว่า ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ประกอบด้วย อินโดนีเซีย มาเลเซีย และฟิลิปปินส์ กำลังเผชิญกับปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าที่มีอัตราสูงขึ้น เป็นผลทำให้ประเทศเหล่านี้เป็นเป้าหมายของแผนการดำเนินการ การลงทุนต่างๆ องค์กรทางสังคมและกฎหมาย เพื่อชลอหรือหยุดการทำลายป่า อย่างไรก็ตามการอนุรักษ์ป่าในปัจจุบันมักต้องเผชิญกับปัญหาการต่อต้านที่รุนแรงจากผู้ผลิตไม้ คนในท้องถิ่นและสังคมต่างๆ ในเรื่องของความขาดแคลน การเติบโตของจำนวนประชากร และปัญหาความขัดแย้งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ในการครอบครองทรัพยากรร่วมกัน และการเพิ่มจำนวนประชากรที่มากขึ้น ทำให้ความต้องการในการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรและไม้ในการทำเชื้อเพลิงมากขึ้นเป็นผลให้ต้นไม้ในภูมิภาคนี้ลดจำนวนลง โดยเฉพาะในช่วงที่กรมป่าไม้ของรัฐอยู่ภายใต้อาณานิคมและช่วงปัจจุบันจึงทำให้กลายเป็นเครื่องมือในการตัดไม้ที่มีค่า เช่น ไม้สัก ไม้เนื้อแข็งต่างๆ ในฟิลิปปินส์ซึ่งไม้

เหล่านี้มีพื้นที่มากในช่วงปี 1950 และลดปริมาณลงอย่างมากในยุคนีปี 1980 แม้ว่าการค้าไม้จะมีมูลค่าสูงขึ้นแต่คนในพื้นที่กลับได้รับผลประโยชน์จากการค้าเพียงน้อยนิดในรูปของค่าจ้างแรงงาน ทำให้คนเป็นหนี้มากมายจนต้องมีการอพยพย้ายถิ่นฐาน ดังนั้นการหาผลประโยชน์โดยกรมป่าไม้ของรัฐจึงถูกต่อต้านอย่างรุนแรง และต่อเนื่องจากประชาชนในท้องถิ่น ทำให้เห็นถึง “วิกฤตการทำลายป่า” และเทคนิคที่จำเป็นต่อการอนุรักษ์ซึ่งกลายเป็นเทคนิคของการควบคุมโดยรัฐ ตัวอย่างเช่น ชาว ประเทอินโดนีเซียถือเป็นบทเรียนที่ดีจนมีคำวิจารณ์ว่า ป่าไม้อุดมสมบูรณ์แต่คนยากจน เพราะการอนุรักษ์จะทำให้เห็นถึงการต่อสู้เพื่ออำนาจทางการเมืองและการต่อต้านมากกว่าจะเป็นการปกป้องต้นไม้และการปลูกต้นไม้ ในชวาก่อนจะมีการถูกยึดเป็นอาณานิคมแบบกษัตริย์ การป่าไม้ถูกโยกย้ายอยู่กับการใช้สิทธิของคนในท้องถิ่น

ต่อมาเมื่อตกอยู่ภายใต้อาณานิคมของอังกฤษ รัฐโดยเจ้าอาณานิคมได้ออกกฎหมายมาควบคุมมากขึ้น นอกจากนี้ยังได้มีการเข้ามาครอบครองเรื่องการทำป่าไม้ของเจ้าอาณานิคม เช่นบริษัทอีสต์อินเดียของชาวคัตล มีการควบคุมสิทธิของผู้ผลิต และกลุ่มเจ้าหน้าที่บริหารป่าไม้ยังมีระบบผลประโยชน์ร่วมกัน จึงเกิดการต่อต้านของกลุ่มผู้ผลิตชาวชวา โดยหาทางหลีกเลี่ยงและหันมาใช้วิธีรุนแรงในที่สุด กรณีของชาวชวาก็คล้ายกับอีกหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่เห็นชัดเจนจากที่มาของประวัติศาสตร์จากแนวคิดการอนุรักษ์ ซึ่งสรุปได้ถึงการแย่งชิงทรัพยากรจากผู้คนที่พึ่งพาทรัพยากรแบบดั้งเดิม แนวคิดนี้จะยังเป็นหัวใจของความพยายามในการสร้างประชาธิปไตยให้กับการจัดการป่าไม้ในภูมิภาคนี้ ในยุค 1980 เป็นต้นมา มีความพยายามจัดการควบคุมการทำป่าไม้ทั้งเอเชีย ซึ่งการปฏิรูปนี้มักถูกเรียกว่า “การจัดการป่าชุมชน” มีความพยายามที่จะประนีประนอมกันระหว่างความต้องการของคนที่อาศัยอยู่ในป่าและเจ้าหน้าที่อนุรักษ์ กิจกรรมต่างๆถูกสร้างมาเพื่อช่วยให้ผู้คนปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขของการจัดการป่าไม้ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นการจัดทำป่าเกษตร ป่าชุมชน ป่าเลี้ยงสัตว์ แต่การปฏิรูปเหล่านี้ยังมีข้อจำกัดเรื่องการเข้าถึงของผู้คนในชุมชนอย่างเท่าเทียมกัน เนื่องจากระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนบางส่วนกับเจ้าหน้าที่รัฐที่มักให้สิทธิพิเศษกับครอบครัวของนาย จึงเป็นปัญหาการกระจายโอกาสในการเข้าถึง

แต่งงานศึกษาของ Peluso (1995) ได้แสดงผลการศึกษาในอีกรูปแบบหนึ่ง คือ กรณีในประเทศอินโดนีเซียที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานในการเข้ามาครอบครองของชาวดัตช์ ทำให้แผนที่จึงเป็นเครื่องมือสำคัญ เป็นความรู้ซึ่งมีอำนาจในการควบคุมพื้นที่ของรัฐ แต่ต่อมาชาวบ้านได้มีการสร้างแผนที่ขึ้นมาตอบโต้รัฐ ซึ่งชาวบ้านมีความคิดว่า แผนที่ไม่ได้มีการผูกขาดแค่ผู้มีอำนาจแต่เราสามารถสร้างแผนที่ขึ้นมาต่อสู้กับกลุ่มผู้มีอำนาจได้ จึงเกิดการการรวมตัวของชาวบ้านกับกลุ่ม NGOs ที่เข้ามาช่วยชาวบ้านในการต่อสู้กับรัฐ การทำแผนที่ของชาวบ้านซึ่งเกิดมาจากความ

ต้องการในการรักษาไว้ซึ่งสิทธิตามประเพณี เกี่ยวกับการใช้ที่ดิน เนื่องจากรัฐต้องการเอาพื้นที่ป่าไปใช้ทำกิจกรรมอย่างอื่น ทำให้ชาวบ้านต้องต่อต้านและต่อรอง โดยมีการใช้แผนที่ต่อเติมอำนาจให้กับชาวบ้านเอง หรือที่เรียกว่า Counter-Mapping ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 21 ทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากขึ้นในการเมือง แต่แผนที่เปรียบเสมือนกฎหมาย ทำให้ไม่สามารถยืดหยุ่นได้ ซึ่งถือว่าเป็นข้อเสียอย่างหนึ่ง ผู้ศึกษายังมีความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ใครที่เป็นผู้เขียนกฎหมายก็ย่อมจะแก้ไขกฎหมายนั้นได้ แต่สิ่งที่เปราะบางคือ การอ้างสิทธิในการควบคุมและครอบครองพื้นที่ อาจทำให้เกิดการแบ่งแยกดินแดน ฉะนั้นควรมองการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการทำแผนที่ กำหนดขอบเขตต่างๆ (Participatory Mapping)

ชูศักดิ์ วิทยาก็ค (2541) มองว่า การขยายพื้นที่อนุรักษ์ในประเทศไทย ได้สร้างความเดือดร้อนให้กับผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่า เพราะรัฐมีการควบคุมการเข้าถึงป่าไม้ของชาวบ้าน ตลอดจนการคุกคามความอยู่รอดของวิถีการดำเนินชีวิตของคนที่อยู่ในป่า ทำให้มีการต่อต้านออกมาจากชุมชน เพื่อการเข้าใจในปัญหานี้ จึงจำเป็นต้องอาศัยการวิเคราะห์ในเชิงนิเวศวิทยาการเมืองเข้ามาศึกษา โดยอาจมองว่า ใครคือผู้ที่ได้เสียจากนโยบายเพิ่มพื้นที่อนุรักษ์ เพราะการขยายพื้นที่อนุรักษ์เป็นการตอบสนองต่อเป้าหมายทางเศรษฐกิจ การเมือง และอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมนิยมของคนเพียงบางกลุ่ม ซึ่งส่งผลต่อกลุ่มคนในการลดรอนสิทธิของคนชายขอบของสังคม นโยบายการจัดการพื้นที่อนุรักษ์จึงกลายเป็นเวทีการต่อสู้ เพื่อสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ของผู้คนกลุ่มต่างๆ ดังนั้นเพื่อการจัดการพื้นที่อนุรักษ์บรรลุเป้าหมายทางสิ่งแวดล้อมอย่างแท้จริง จึงจำเป็นต้องแสวงหาความร่วมมือจากทุกฝ่าย และยอมรับสิทธิของคนท้องถิ่นที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่า

เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536) ได้แสดงความเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างบริบทการพัฒนาประเทศกับการควบคุมและการจัดการทรัพยากรของรัฐ จากภายใต้การพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้ประเทศไทยมีการส่งออกไม้เป็นจำนวนมาก พร้อมกับส่งเสริมการปลูกข้าว และพืชพาณิชย์ เช่น อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง เพื่อการส่งออก ทำให้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งมีส่วนทำให้พื้นที่ป่าถูกทำลายมากขึ้น ประกอบกับการส่งออกไม้ที่ดำเนินมาก่อนหน้านั้น ทำให้พื้นที่ป่าประเทศไทยลดลงอย่างรวดเร็ว ทำให้ต้องมีการเข้ามาควบคุมและจัดการป่าของรัฐ ภายใต้การดำเนินการทางกฎหมาย แม้ในยุคโบราณที่รัฐจะยอมรับการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน โดยเข้าไปแทรกแซงไม่มาก และยังส่งเสริมให้ราษฎรบุกเบิกที่ทำกิน เพื่อเป็นการสร้างความเจริญให้กับรัฐ เมื่อบุกเบิกแล้วรัฐยังได้รับรองสิทธิที่ทำกิน และเข้าไปทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยหากเกิดกรณีพิพาทเรื่องที่ทำกินระหว่างชาวบ้านอีกด้วย แต่ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการเปลี่ยนมาใช้การบริหารตามแบบตะวันตก พบว่ากฎหมายป่าไม้ได้ให้การยอมรับสิทธิชุมชนใน

การเข้าถึงทรัพยากรมากนัก รัฐได้เริ่มใช้กฎหมายออกมาในรูปแบบพื้นที่ป่าเป็นป่าสงวน ทำให้ชาวบ้านจากเป็นผู้บุกเบิก กลายมาเป็นผู้บุกรุก ซึ่งผู้ที่กระทำผิดต้องถูกจับกุม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้สะท้อนวิถีคิดของรัฐ

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2542) ได้ทำการศึกษาในเรื่องของลัวะเมืองน่าน คนชายขอบในกระแสสิ่งแวดล้อมนิยม พบว่า จากการมองพื้นที่ป่าและภูเขา เป็นสถานที่ไร้อารยธรรม เป็นที่ลึงสติดของวิญญาณร้าย เพราะอำนาจของเมืองครอบคลุมไปไม่ถึง จนทำให้เกิดคำว่าป่าเถื่อน เป็นการแสดงนัยยะถึงสิ่งที่สอดคล้องกับความกลัวไสย และมองคนที่อยู่ในป่าว่าไม่ใช่คนไทย แต่เป็นคนอื่น ซึ่งสถานะความเป็นคนอื่นนี้ ได้ตกทอดมาถึงการสร้างชาติไทยสมัยใหม่ ที่ความเป็นรัฐชาติจำเป็นต้องมีอำนาจอธิปไตยบนพื้นที่ที่มีอาณาบริเวณครอบครอง ดังนั้นพื้นที่ป่าจึงถูกผนวก รวมเข้ากับรัฐไทยโดยปริยาย ต่อมาคนไทยและสังคมไทยได้เปลี่ยนทัศนคติเกี่ยวกับป่า จากที่เคยหมายถึงป่าเถื่อน หันมามองป่าว่าคือธรรมชาติอันร่มเย็น แต่ไม่ได้มองคนที่อยู่ในป่าว่าเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไทยด้วย ทำให้กลุ่มคนได้ถูกกีดกันว่าเป็นชนกลุ่มน้อย ชาวเขา ผู้อพยพ คนไร้สัญชาติและเป็นผู้ทำลายป่า เช่นเดียวกับกรณีศึกษาชาวลัวะเมืองน่าน ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่มาช้านาน และได้พลีชีพปกป้องแผ่นดินไทยมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรมอญ แต่แล้วกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในสังคมไทย ภายใต้การครอบงำของการจัดการป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์ และกระบวนการสิ่งแวดล้อมนิยมตะวันตก ได้ทรงอิทธิพลต่อนโยบายการอนุรักษ์ป่าไม้ รวมถึงมาตรการจัดการป่าในพื้นที่การอนุรักษ์ที่ปฏิเสธการจัดการป่าไม้ของชุมชน โดยไม่สนใจถึงสภาพความเป็นจริง ที่ว่าผู้คนเหล่านี้ได้เข้ามาอาศัยอยู่ในป่ามาเป็นระยะเวลาร้อยปีมาแล้ว

ในงานศึกษาของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ขาวสอาด (2538) เรื่อง วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน พบว่า นโยบายของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นนโยบาย ในเรื่องการให้สัมปทานทำไม้ และนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ ได้มีความสัมพันธ์กับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานและการบุกเบิกพื้นที่ทำกินของชุมชนในเขตป่าของภาคเหนือตอนบนมาโดยตลอด และก่อนการประกาศเขตป่าเป็นป่าตามกฎหมาย ในเขตป่าทุกประเภทมีประชากรทั้งชาวพื้นราบและชาวเขาอาศัยอยู่แล้ว ตามลักษณะของวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะป่าอนุรักษ์ เช่น เขตอุทยานแห่งชาติ แต่หลังการประกาศเป็นป่าอนุรักษ์ ชาวบ้านถูกจำกัดพื้นที่ทำกิน ทำให้เกิดอุปสรรคต่อการพัฒนาการเกษตร เพราะชาวบ้านไม่สามารถใช้ที่ดินได้อย่างเหมาะสม บางชุมชนจึงเกิดแรงกดดันทำให้มีการตัดไม้ขาย เพื่อความอยู่รอด

สอดคล้องกับงานศึกษาของ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2535) เรื่อง วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า พบว่า ในอดีตรัฐมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า

เนื่องจากต้องการที่ดินเพื่อใช้ในการทำเกษตร เพราะมีทำการค้ากับต่างประเทศมากขึ้นทำให้ต้องการขยายตัวการปลูกพืชพาณิชย์เพิ่มขึ้น แต่เมื่อรัฐเริ่มใช้พระราชบัญญัติป่าไม้และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้แยกคนออกจากการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า จากผู้บุกรุก กลายเป็นผู้บุกรุก นอกจากนี้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก ได้มีการกำหนดสร้างโครงสร้างพื้นฐานขึ้นมา เช่น ถนนและเขื่อน ทำให้เกิดการลดลงของพื้นที่ป่า และการสัมปทานทำไม้ของรัฐบาลก็เป็นตัวเร่งให้เกิดการถางป่าโดยชาวบ้านมากขึ้น ทำให้ป่าเหลือน้อยลง เมื่อเป็นเช่นนี้ รัฐจึงได้มีการแสดงตัวขึ้นมาในชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ในเขตป่า มีการกำหนดเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ชนิดต่างๆ มีการอพยพโยกย้าย ขับไล่ชุมชนออกจากพื้นที่บางแห่ง ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาทรัพยากรเอาไว้

แม้แต่ในงานของ ธาณี คามเขต (2551) ทำการศึกษาเรื่อง การเข้าถึงทรัพยากรและยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพในชุมชนอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่: กรณีศึกษาดำบลชะอม อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี พบว่า ในระยะเริ่มแรกก่อนที่จะมีการกำหนดขอบเขตพื้นที่อนุรักษ์ ได้มีชุมชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ทำให้สิทธิและอำนาจการตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านเป็นไปในลักษณะที่ค่อนข้างเสรีและเท่าเทียมกัน ต่อมาเมื่อรัฐเข้ามามีอำนาจในการควบคุมทรัพยากรที่เคยเป็นชุมชน รวมถึงเงื่อนไขทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ส่งผลให้ชุมชนต้องเผชิญกับข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากรที่ดินและน้ำซึ่งเกิดจากกฎ ระเบียบ และข้อบังคับของอุทยานแห่งชาติ ดังนั้น เมื่อรัฐมีอำนาจในการควบคุมทรัพยากรเหนือชุมชน จึงก่อให้เกิดแรงกดดันกับพื้นที่ทางทรัพยากรและพื้นที่ทางสังคม เป็นผลให้ชุมชนต้องต่อสู้ช่วงชิงอำนาจในการใช้และควบคุมทรัพยากรกับรัฐ ซึ่งภายใต้กระบวนการต่อรองเชิงอำนาจในการควบคุมทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชน พบว่าระบบสิทธิรูปแบบต่าง ๆ ที่กลุ่มคนซึ่งมีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ใช้ในการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรคือ สิทธิการเข้าถึง สิทธิการใช้ สิทธิการจัดการ สิทธิการถือกัน และสิทธิในการจำหน่ายหรือถ่ายโอน ซึ่งการอ้างสิทธิดังกล่าวจะมีความซับซ้อนตามบริบทของเวลา สถานที่ บริบททางสังคม และมุมมองที่แตกต่างกันของกลุ่มคน แต่รัฐกลับยึดถือระบบการควบคุมทรัพยากรโดยระบบสิทธิเชิงเดี่ยว จึงทำให้มีการปฏิเสธรูปแบบการควบคุมทรัพยากรของชุมชนที่มีความหลากหลายและสลับซับซ้อนนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งรูปแบบต่างๆ ดังนั้น เมื่อเผชิญกับความกดดันจากอุทยานแห่งชาติ ชุมชนได้มีการปรับแนวทางและรูปแบบการดำรงชีพเพื่อต่อรองกับเงื่อนไขที่เข้ามา โดยมีการใช้ทุนต่างๆ เช่น ทุนทางสังคม ทุนทางมนุษย์ ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางกายภาพ ทุนทางการเงิน และทุนทางการเมือง ซึ่งกระบวนการแต่ละทุนมีทั้งเกื้อหนุน ปิดกั้น หรือขัดแย้งกัน แต่เนื่องจากชุมชนมีข้อจำกัดในท้องถิ่น โดยเฉพาะการที่ชุมชนอาศัยในพื้นที่อนุรักษ์ ทำให้ไม่สามารถเข้าถึง

ทุนในการดำรงชีพได้ ทำให้ชุมชนต้องมีการปรับตามกระแสของสังคม เพื่อรักษาระดับความยั่งยืนในการดำรงชีพ

วิระ โพธิ์เรีย (2549) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การต่อรองในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่รอยต่อระหว่างอุทยานแห่งชาติเขาสะเมมา-เขาวง และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาฤๅไน พบว่า ชุมชนมีศักยภาพในการต่อรองเพื่อใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ แต่ขณะเดียวกันชุมชนก็มีข้อจำกัดในการต่อรอง ด้วยปัญหาอุปสรรคด้านกฎหมาย การประกาศเขตอนุรักษ์ เขตหวงห้ามและคุ้มครองต่างๆ จากเจ้าหน้าที่รัฐ การเอื้อประโยชน์ผิดกลุ่มเป้าหมายและแนวคิดของภาครัฐที่แยกคนออกจากป่า วิธีการต่อรองระหว่างชุมชนกับรัฐในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอาจสรุปได้ 4 ข้อ ดังนี้ 1. การเจรจาทางการเมืองระหว่างแกนนำชุมชนกับเจ้าหน้าที่รัฐ 2. การสร้างสัญลักษณ์ควบคุมกำหนดเขต การใช้ประโยชน์พื้นที่ที่ขัดแย้งกันระหว่างชุมชนกับรัฐ 3. การใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมชุมชนสร้างภาพลักษณ์ เพื่อให้เกิดความเชื่อว่าชุมชนเป็นผู้อนุรักษ์ทรัพยากร 4. การใช้อิทธิพลของนายทุนในพื้นที่เจรจาต่อรองกับรัฐ ก่อให้เกิดปัญหาในการใช้ประโยชน์พื้นที่ผิวดินประเภท ส่วนกระบวนการต่อรองของชุมชนกับรัฐเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่เดิม มี 3 กระบวนการย่อย คือ 1. การหาแนวทางมายืนยันด้วยความรู้ทางวิชาการป่าไม้ กับความยาวนานของชุมชนก่อนมีเขตหวงห้ามในพื้นที่ 2. รณรงค์ให้ใช้พื้นที่ทำเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน เพื่อป้องกันการอ้างสิทธิขอคืนพื้นที่ป่าของรัฐจากการจัดการของชุมชน 3. การร่วมกิจกรรมกับภาครัฐ และเอกชน ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรของพื้นที่

เช่นเดียวกับงานศึกษาของ เกษฎา โชติกิจวิภาต (2542) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง การจัดการที่ดินอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาการจัดการไร่มุมนเวียนของชาวปกากะญอในจังหวัดเชียงใหม่ ที่พบว่า ภายใต้เงื่อนไขปัจจุบันจากการผนวกชุมชนเข้าสู่อำนาจของรัฐบาลและระบบตลาด เป็นผลให้มีความขัดแย้งในหลายระดับในสิทธิการเข้าถึงและควบคุมพื้นที่ ที่สำคัญคือความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ ชุมชนอ้างระบบจารีตประเพณี และสิทธิในการเข้าถึง ควบคุมทรัพยากรธรรมชาติตามลักษณะสิทธิการใช้ ขณะที่รัฐอ้างนโยบายอนุรักษ์ กฎหมายและระบบกรรมสิทธิ์โดยการควบคุมของรัฐ ทำให้ชุมชนมีการปรับตัวเกิดขึ้นมาในสามรูปแบบ ดังนี้ รูปแบบแรกระบบการทำไร่มุมนเวียนที่ไม่สามารถประกันความมั่นคงในการดำรงชีพของชาวบ้านอีกต่อไป แม้จะพยายามปรับตัวในการแบ่งพื้นที่ไร่นาใหม่ให้เล็กลงเพื่อรักษารอบมุมนเวียนไว้ให้เพียงพอ เพราะผลผลิตจะลดลงอย่างมาก จนไม่เพียงพอต่อการบริโภค ทำให้ต้องมีการพึ่งพาการรับจ้างเพื่อหารายได้ รูปแบบที่สองระบบการทำไร่มุมนเวียนที่ยังคงไม่เพียงพอที่จะสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวด้วยการแสวงหาทางเลือกในการจัดการไร่แบบใหม่ๆ และรูปแบบที่สาม ชาวบ้านมีการปรับตัวกับทางเลือกใหม่

โดยมีการจัดการทำไร่ที่ผสมผสานกับการทำไร่หมุนเวียนที่ยั่งยืนกับการเกษตรที่ถาวร ในรูปของการผลิตพืชพาณิชย์ และวนเกษตร ทำให้เกิดความมั่นคงในการยังชีพมากกว่า แต่ภายหลังเมื่อชาวบ้านถูกกดขี่จากนโยบายอนุรักษ์ป่าของกรมป่าไม้มากขึ้น ชาวบ้านเริ่มเห็นความจำเป็นที่จะรักษาพื้นที่ไร่ส่วนรวมไว้ จึงมีการลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิในการจัดการป่าชุมชนร่วมด้วย

ดังนั้น อาจสรุปได้ว่า แม้การเข้ามาบุกเบิกที่ดินฐานของกลุ่มคนในพื้นที่ป่า จะมีมาตั้งแต่ในอดีต รวมถึงนโยบายของรัฐที่ผลักดันให้มีการถางป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจในการส่งออกนั้น ไม่ได้มีผลทำให้รัฐต้องยุติการออกกฎหมายพื้นที่อนุรักษ์ อีกทั้งรัฐยังมองว่าเป็นการทำให้พื้นที่ป่าลดลง จนต้องมีการออกกฎหมายอนุรักษ์พื้นที่เพื่อเข้ามาควบคุมคนในชุมชน ทำให้เกิดเป็นปัญหากันระหว่างชาวบ้านกับรัฐ จนถึงปัจจุบัน แนวคิดเรื่องการควบคุมและครอบครองพื้นที่ที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ถึง วิธีการในการรับมือกับแรงกดดันจากมาตรการอนุรักษ์หลังจากที่มีการเข้ามาจัดตั้งอุทยานแห่งชาติ เพื่อทำให้เห็นว่าในการที่รัฐออกกฎหมายควบคุมพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากร สัตว์ป่าได้ส่งผลกระทบมายังกลุ่มคนที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ก่อนแล้ว เพราะเมื่อรัฐออกกฎระเบียบและข้อจำกัดต่างๆ ชาวบ้านไม่สามารถดำเนินวิถีชีวิตได้เหมือนเดิมเนื่องจากแรงกดดันจากนโยบายของรัฐทำให้ต้องมีการหาวิธีการรับมือจากแรงกดดันของรัฐบาล

1.8.5 ทฤษฎีการเข้าถึง (Theory of Access)

ปัญหาที่พบหลังการจัดตั้งพื้นที่อุทยาน คือความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรของคนในชุมชนเพราะก่อนการจัดตั้งพื้นที่อุทยาน ชุมชนมีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเต็มที่ แต่ภายหลังการจัดตั้งพื้นที่อุทยานฯ คนในชุมชนไม่มีอำนาจและสิทธิเหมือนเดิมในการจะเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากร กลุ่มคนที่มีอำนาจสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ หรือออกกฎระเบียบข้อบังคับต่างๆ ใ้คนในชุมชนปฏิบัติตาม คือเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่ง Ribot and Peluso (2003) เสนอว่า การเข้าถึง คือ ความสามารถในการได้มาซึ่งผลประโยชน์ต่างๆ โดยผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และความสัมพันธ์ของสังคมในรูปแบบต่างๆ ซึ่งกลไกในการเข้าถึงแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ กลไกของการเข้าถึงบนสิทธิ ซึ่งจะถูกกำหนดหรือแทรกแซง โดยกฎหมาย ประเพณี และธรรมเนียม โดยกลไกแบบนี้มีทั้งแบบอย่างถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย กลไกประเภทที่สองคือ กลไกการเข้าถึงเชิงโครงสร้างและความสัมพันธ์ จะเป็นการเข้าถึงที่มองปัจจัยอยู่สองด้านด้วยกัน คือปัจจัยทางด้านอัตลักษณ์ทางสังคม มองว่าการเข้าถึงทรัพยากรนั้นจะถูกกำหนดจากอัตลักษณ์ทางสังคมหรือการเป็นสมาชิกเป็นการรวมไปถึงกลุ่มของอายุ เพศ ชาติพันธุ์ เป็นต้น หรือการเข้าถึงการต่อรองความสัมพันธ์ทางสังคม เกิดจากในเรื่องของการ

เปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ สังคม ทำให้การเข้าถึงทรัพยากรถูกควบคุมจากระดับท้องถิ่นไปสู่ระดับชาติ เพื่อให้เกิดอำนาจการต่อรองในการเข้าถึงทรัพยากรจำเป็นต้องสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความเป็นเพื่อน ความไว้วางใจ รวมถึงการตอบแทน และปัจจัยด้านที่สองเป็นการมองปัจจัยด้านทุน เช่น เรื่องของการเข้าถึงแหล่งทุน ซึ่งในที่นี้ไม่ได้หมายถึงแค่เงินเท่านั้น แต่เป็นการรวมถึงการมีเครื่องมือ เพื่อสามารถเข้าควบคุมแรงงาน การผลิต การดึงเอาทรัพยากรมาแปรรูป เรื่องของการเข้าถึงตลาด เพราะการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรบางที่อาจขึ้นอยู่กับตลาดมากกว่าการจะเป็นเจ้าของทรัพยากร นอกจากนี้ตลาดยังมีส่วนในการกำหนดการเข้าถึงผลประโยชน์ในสเกลที่ต่างกัน และเรื่องของการเข้าถึงแรงงานและโอกาสทางแรงงานก็ถือเป็นการควบคุมการเข้าถึงหรือได้รับประโยชน์จากทรัพยากรในภาวะที่แรงงานขาดแคลน ดังนั้นการเข้าถึงจึงมีหลายปัจจัยที่เข้ามากำหนดและควบคุมให้คนสามารถเข้าถึงผลประโยชน์ได้

สิ่งที่เห็นชัดเจนในการจะเข้าไปใช้ทรัพยากรได้ คือ การเริ่มต้นด้วยการเป็นสมาชิกของชุมชนก่อน ถึงจะมีสิทธิในการเข้าไปใช้ทรัพยากรในชุมชน แต่หากเมื่อมีสิทธิในการถึงทรัพยากรแล้ว ไม่ได้หมายความว่าอะไรก็ได้ เพราะชุมชนจะได้มีการเข้ามากำหนดดูแลในการนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ และส่งผลถึงการจัดการดูแลทรัพยากรตามหลักประเพณีของชุมชน ซึ่งจะเห็นชัดเจนถึงในเรื่องของแนวคิดสิทธิในทรัพยากรของสังคมชาวบ้าน โดยเฉพาะสิทธิหน้าหมู่ เป็นสิทธิของการใช้ทรัพยากรร่วมกันของชุมชน ในฐานะเป็นทรัพยากรส่วนรวม ซึ่งเป็นการใช้ทรัพยากรร่วมกันหลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของระบบเหมืองฝาย การใช้พื้นที่ป่าร่วมกัน ในฐานะเป็นพื้นที่ใช้สอย อาจกล่าวได้ว่า ทรัพยากรทุกชนิดล้วนมีที่มาจากการเป็นทรัพยากรส่วนรวม ซึ่งสิทธิหน้าหมู่ยังเป็นการเชื่อมโยงให้เกิดจิตสำนึกของความเป็นชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีความสำนึกว่า ชุมชนมีสิทธิหรืออำนาจในการจัดการทรัพยากร ในฐานะที่ได้ร่วมสร้างสรรค์ ดูแลรักษา และใช้เลี้ยงชีวิต จะเห็นได้ว่า การจัดการทรัพยากรตามหลักประเพณีของชุมชน ประกอบด้วยหลักการที่สำคัญอยู่สองด้าน ด้านแรกคือการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน เพื่อรักษาความมั่นคงในการผลิตและยังชีพ และด้านที่สองคือการใช้สิทธิการใช้ทรัพยากรแก่สมาชิกอย่างเท่าเทียม ควรมีการกระจายอำนาจไปสู่ระดับท้องถิ่น เพื่อให้ชาวบ้านมีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร

ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน ก็เปรียบเสมือนสิทธิของชุมชนที่คนในชุมชนควรจะได้รับในการเข้าไปใช้ทรัพยากร เนื่องจากคนในชุมชนได้อาศัยพื้นที่บริเวณนั้นในการเข้ามาตั้งถิ่นฐาน หรือมาประกอบอาชีพมานาน ดังนั้นควรจะได้รับสิทธินั้นในการเข้าไปใช้ทรัพยากร แม้จะมีกฎหมายออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรในเรื่องของพื้นที่ออกมาในการเข้า

ไปใช้ประโยชน์ก็ตาม เพราะส่วนใหญ่ชุมชนจะมีการกำหนดเขตเข้าไปใช้พื้นที่ รวมทั้งมีวิธีการอนุรักษ์พื้นที่พร้อมกันด้วย

Leach, Mearns and Scoones (1997) มองว่า การทรงสิทธิ์หรือการมีสิทธิในการจัดการทรัพยากร ควรเป็นการจัดการโดยคนในชุมชน แต่รัฐกลับได้สร้างกติกาเพื่อใช้ในการควบคุมการใช้ทรัพยากรของชุมชน ให้เป็นไปในบรรทัดฐานเดียวกัน โดยลืมไปว่าแต่ละชุมชนมีความหลากหลายต่างกันไป ควรมีการให้อิสระกับชุมชนในการจัดการทรัพยากรกันเองในชุมชน และหันกลับมามองบทบาท ความสามารถ หรือวิธีการของคนในชุมชน ในการเข้าถึงทรัพยากร นอกจากนี้ เขายังได้แบ่งประเด็นเกี่ยวกับสิทธิ คือสิทธิที่เป็นสิ่งแน่นอนตายตัว และสิทธิที่แปรผันไปตามความสามารถของแต่ละคน ด้วยเหตุนี้ ความยากจน หรือการไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรนั้น จึงขึ้นอยู่กับตัวบุคคลว่าจะมีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรหรือไม่ และแต่ละบุคคลก็จะสร้างกติกา หรือแบบแผนเป็นสัญญาประชาคมในการเข้าถึงทรัพยากร เช่น กรณีของป่าชุมชน ที่มีทั้งแรงจูงใจ คือสิทธิในการใช้ทรัพยากร และบทลงโทษเมื่อทุกคนไม่ช่วยกันรักษาทรัพยากร

วิวัฒน์ คดิธรรมนิตย์ (2536) เห็นว่า สิทธิชุมชน เป็นการมุ่งถึงความสัมพันธ์หน้าที่ความรับผิดชอบให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งคนในชุมชนต้องร่วมกันรับผิดชอบกันเอง เป็นความเกี่ยวข้องในเรื่องของการจัดการดูแลทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม สิทธิชุมชนจึงเปรียบเสมือนเครื่องมือหรือกลไกของความสมดุลต่อกระแสอำนาจและผลประโยชน์ เป็นหลักประกันในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนที่สุด เช่นเดียวกับ ชส สันตสมบัติ (2536) ที่มองว่า สิทธิชุมชน เป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรซึ่งควบคู่ไปกับการดูแลรักษา เป็นกฎเกณฑ์พื้นฐานการจัดการทรัพยากรของชุมชนมาตั้งแต่อดีต นอกจากนี้ยังถือเป็นการเปิดโอกาสและกระจายอำนาจการตัดสินใจให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถกำหนดวิถีชีวิตและทางเลือกของตนเอง เป็นมาตรการสำคัญนำไปสู่การใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

จากงานศึกษาของ ฉลาดชาย รมิดานนท์ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และสัณฐิตา กาญจนพันธุ์ (2536) ได้ทำการศึกษาการทำกินของชุมชนหมู่บ้านในเขตภาคเหนือ พบว่า การที่คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ในป่า ทำให้เกิดหลักการในการจัดการทรัพยากร และเรื่องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรตามประเพณีของชาวบ้าน โดยมีเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ การบุกเบิกป่าเป็นที่ทำกินได้เกิดมาพร้อมกับชุมชน มีการใช้แรงงานร่วมกันของเครือญาติ และเพื่อนบ้านที่ช่วยกันบุกเบิกที่ทำกิน เช่น ที่นา ที่สวน การทำเกษตรกรรมในเขตป่าอาศัยความสมบูรณ์ของธรรมชาติ ทำให้เกิดการรักษาทรัพยากรจากป่าไว้เพื่อยังชีพและมีข้อตกลงร่วมกันในการใช้ทรัพยากร เพื่อให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีวิตจากทรัพยากรร่วมกันเป็นข้อตกลงที่สืบทอดกันต่อๆ กันมา ดังนั้น ข้อตกลงดังกล่าวจึงเป็น ระเบียบ กฎเกณฑ์ ความเชื่อ ในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน หรืองานศึกษา

ของ ฉลาดชาย รมิดานนท์ (2536) ได้ศึกษาเรื่องปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร พบว่า ในชุมชนจะได้มีการแบ่งพื้นที่ใช้ประโยชน์จากป่า มีทั้งป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม และป่าใช้สอย ซึ่งเกณฑ์ในการแบ่งนี้เป็นไปตามประเพณีดั้งเดิมของชุมชน แต่ต่อมาเมื่อรัฐมีการประกาศเขตป่าเพื่อการอนุรักษ์ซ้อนทับพื้นที่เดิมของชุมชน ทำให้ชุมชนมีการสูญเสียศักยภาพในการควบคุมดูแลป่าด้วยตนเองตามแบบดั้งเดิม การเข้าไปใช้พื้นที่ป่าก็เป็นไปได้ยากขึ้น เพราะพื้นที่ดังกล่าวถูกรัฐประกาศให้เป็นที่ดินในรูปแบบของป่าสงวน

งานศึกษาของ สกฤณี ฉัฐพลวัฒน์ (2544) ศึกษาเรื่องกลยุทธ์ในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนตั้งถิ่นฐานใหม่ท่ามกลางบริบทของการปิดล้อมพื้นที่ป่า พบว่า ชุมชนดาระอั้งบ้านปางแดงเป็นชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขหลายประการ เช่น เงื่อนไขทางการเมือง เพราะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่หนีสงครามจากพม่า เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม คือ การรับจ้างมาทำงานเพื่อเลี้ยงชีพ จึงทำให้มีการเคลื่อนย้ายสู่พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเชียงดาว ขณะเดียวกันพื้นที่แห่งนี้ก็มีการพัฒนาการในการแย่งชิงทรัพยากรเดิมอยู่แล้ว คือ การปิดล้อมจากนโยบายการจัดการป่าของรัฐ การขยายพื้นที่เพาะปลูกของคนพื้นราบ ชาวดาระอั้งต้องมีการปรับตัวและแสวงหาวิธีการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้และที่ดิน เพื่อการยังชีพและความมั่นคงในการอยู่รอด ดังเช่นในระดับชุมชนพบว่า ชาวดาระอั้งเลือกที่จะผสมผสานความเชื่อดั้งเดิม ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในปัจจุบัน เช่น การอ้างพื้นที่ป่าช้า เพื่อการอนุรักษ์ ขณะเดียวกันก็เลือกการเข้าร่วมเครือข่ายป่าชุมชนต้นน้ำแม่ปิงอำเภอเชียงดาว เพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ป่า ในระดับปัจเจกชนพบว่า แม้ชาวดาระอั้งจะรับเงื่อนไขของระบบตลาดในการซื้อหรือเช่าที่ดิน เพื่อการเข้าถึงที่ทำกินเพื่อการยังชีพ และปรับเปลี่ยนระบบผลิตจากไร่หมุนเวียนเมื่ออยู่ในประเทศพม่า มาเป็นการผลิตข้าวไร่เพื่อยังชีพ หรือการผลิตเชิงพาณิชย์โดยปลูกข้าวโพดและถั่วในที่ดินเดิม นอกจากนี้พบว่า เมื่อชาวบ้านสามารถเข้าถึงทรัพยากรแล้ว ชาวบ้านยังได้พยายามอ้างสิทธิและความชอบธรรมในการครอบครองและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร รวมถึงอ้างสิทธิในการดำรงชีวิตในประเทศไทยด้วยเช่นกัน

งานศึกษาของ ชานนท์ คำทอง (2537) เรื่องของกระบวนการสูญเสียความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของเกษตรกรในป่า: กรณีศึกษาเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรในหมู่บ้านที่ศึกษา คือ บ้านปางฮ่าง และบ้านปางม่วง เคยมีประเพณีในการควบคุมและจัดการทรัพยากรทั้งที่ดิน ป่า แหล่งน้ำ และแรงงานในครัวเรือนอย่างอิสระ โดยยึดหลักการเพื่อการยังชีพเป็นอุดมการณ์หลัก ถือเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างมีเหตุผล และสอดคล้องกับความสัมพันธ์ของพื้นที่ แต่เมื่อรัฐเข้ามาอ้างสิทธิในการจัดการป่า โดยการประกาศพื้นที่หมู่บ้านเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่แตง มีการกำหนดเขตอุทยานแห่งชาติทับซ้อน

กับที่ทำกิน ที่อยู่อาศัยและพื้นที่ป่าเกษตร ส่งผลให้หลักเกณฑ์ของชุมชนค่อยๆ หมดความหมายไป โดยไม่ยอมรับสิทธิการใช้ของเกษตรกร ทำให้ความสามารถในการรักษาทรัพยากรลดลง พื้นที่ทำกินของเกษตรกรถูกยึดไปปลูกสร้างสวนป่าที่สุดเกษตรกรต้องสูญเสียที่ทำกิน ตลอดจนถูกกันไม่ให้เข้าไปพึ่งพาป่าอีกด้วย ในประเด็นเรื่องที่ดิน รัฐได้สถาปนาระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลขึ้นมา ทั้งสองหมู่บ้าน ได้สร้างความขัดแย้งต่อระบบกรรมสิทธิ์ดั้งเดิมของชุมชน จากที่เคยมองว่าที่ดินหรือทรัพยากรเป็นของคนภายในครอบครัว ของชุมชนร่วมกัน แต่เมื่อระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลนั้นเข้ามา ทำให้เจ้าของสามารถตัดสินใจได้โดยลำพัง เมื่อราคาที่ดินสูงขึ้นและเกษตรกรเป็นหนี้ ทำให้ต้องตัดสินใจขายที่ดินให้กับบุคคลภายนอกเพื่อทำบ้านจัดสรร สำหรับเกษตรกรที่ผนวกเข้าสู่ระบบตลาด ต้องพึ่งพาทุนและปัจจัยภายนอกเพื่อผลิตขาย ส่วนใหญ่จะนำเงินมาใช้หนี้ และเกษตรกรยังจะหาทางออกโดยการเป็นแรงงานรับจ้าง แต่พบว่า เกษตรกรบางรายสามารถปรับตัวดำรงอยู่ได้โดยการปลูกข้าวไร่เพื่อการบริโภค เป็นการผลิตแบบดั้งเดิม พึ่งพาตนเอง มีการสร้างอาชีพที่หลากหลายมากขึ้นทั้งภายในและภายนอกชุมชน และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และชุมชน ส่งผลให้เกษตรกรที่เคยดูแลและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในการดำรงอยู่ด้วยตนเองต้องสูญเสียความสามารถในการควบคุมและจัดการ ทั้งสูญเสียที่ดินแล้วต้องออกไปเป็นแรงงานรับจ้าง ส่วนเกษตรกรที่ดินรนเพื่อจะเป็นผู้ผลิตจะต้องพึ่งพาและตกอยู่ภายใต้วงจรของนายทุน เป็นการสูญเสียความสามารถที่จะควบคุมปัจจัยการผลิต เพราะต้องใช้ที่ดินแรงงานอย่างเข้มข้นเพื่อตอบสนองต่อทุน ทำให้เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

งานศึกษาของ พรใจ เต็มวารี (2534) ได้ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงความมั่นคงในการถือครองที่ดิน ในประวัติศาสตร์ของสังคมชนบทภาคเหนือ กรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่พบว่า ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและกฎเกณฑ์การถือครองที่ดินถูกพัฒนาขึ้นมาภายใต้หลักการในการมองที่ดินว่าเป็นทรัพย์สินส่วนรวม หรือของหน้าหมู่บ้าน ซึ่งระบบเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านมีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นคงในการถือครองที่ดินในสังคมชนบท แต่ความมั่นคงก็ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เมื่อรัฐเริ่มใช้ระบบกรรมสิทธิ์เอกชน มีการพิจารณาว่าที่ดินเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล มีการบังคับใช้กฎหมายที่ดิน เพื่อสร้างความมั่นคงในการถือครองที่ดินในสายตาของรัฐ พร้อมกับการขยายตัวของพืชพาณิชย์ในหมู่บ้าน ส่งผลต่อความมั่นคงในการถือครองที่ดินของชาวบ้าน เพราะการบังคับและรับรองสิทธิในที่ดินตามกฎหมาย มีความแตกต่างจากการรับรองสิทธิประเพณี คือ กรรมสิทธิ์ของกฎหมายแยกออกจากการใช้ประโยชน์ ขณะที่การถือครองที่ดิน ไม่ว่าจะเป็นที่นา ที่สวน ที่ไร่ หรือที่บ้าน ตามจารีตประเพณีมีความหมายเท่ากับสิทธิการใช้ที่ดิน ความแตกต่างของผู้เป็นเจ้าของที่ดินตามกฎหมาย คือ คนรุ่นใดรุ่นหนึ่ง ขณะที่ชาวบ้านถือว่าที่นา และที่บ้านเป็นสมบัติของตระกูล คนรุ่นใดรุ่นหนึ่งเป็นเพียง

ผู้ได้จัดสรรให้ใช้ประโยชน์เท่านั้น ส่วนความแตกต่างตามกฎหมายปัจจุบัน ที่ดินเป็นทรัพย์สิน การซื้อขายเป็นการโอนกรรมสิทธิ์จากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง ขณะที่จารีตประเพณีที่ดิน ไม่ใช่ทรัพย์สิน แต่เป็นปัจจัยยังชีพ การซื้อขายที่นาและที่บ้าน เป็นการคืนส่วนที่ตนเองได้รับ เป็นส่วนให้ใช้ประโยชน์แก่สมาชิกคนอื่นๆ ในกลุ่มเครือญาติ และความแตกต่างที่รัฐให้การ บังคับและรับรองสิทธิในชุมชนขึ้นอยู่กับการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง จึงครอบคลุมที่ดินทุก ประเภทที่ชาวบ้านถือครอง ลักษณะที่ขัดกันนี้ ทำให้เกิดข้อขัดแย้งในความสัมพันธ์ระดับต่างๆ เช่น ระหว่างญาติพี่น้อง และระดับชาวบ้านกับรัฐ ข้อขัดแย้งเหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบต่อความ มั่นคงในการถือครองที่ดินในสังคมชนบท โดยเฉพาะในบริบทของการเปลี่ยนแปลงความหมาย ในการนิยามที่ดินของชาวบ้าน และความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมที่รุนแรงมากขึ้น ตาม การเร่งรัดพัฒนาประเทศไทยให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่

สรุปแล้วแนวคิดเรื่องการเข้าถึงทรัพยากรมองเรื่องวิธีการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนว่า จะดำเนินการอย่างไรเมื่อรัฐออกกฎหมายควบคุมพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรซึ่งส่งผลกระทบ มายังกลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่อนุรักษ์ที่ไม่สามารถดำเนินวิถีชีวิตได้เหมือนเดิม เมื่อเป็น เช่นนี้ชาวบ้านมีวิธีการอย่างไรที่จะเข้าไปใช้ทรัพยากรโดยที่ไม่ผิดกฎระเบียบและไม่สร้างความ เดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น ดังนั้นทฤษฎีการเข้าถึง สามารถนำมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ถึง การ ต่อรองของคนในชุมชน เพื่อให้เข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่อุทยานได้

1.8.6 แนวคิดวิถีการดำรงชีพ

ในช่วงกลางศตวรรษ 1980s ได้มีการศึกษาในเรื่องของมโนทัศน์ในการดำรงชีพ (Livelihood) เกิดขึ้นมา ทั้งนี้ก็เพื่อใช้ในการอธิบายในเรื่องของ การปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของ สังคมเกษตร โดยมี Chamber and Conway นักสังคมศาสตร์ด้านการพัฒนาเป็นผู้ริเริ่มนิยามศัพท์ “การดำรงชีพอย่างยั่งยืน” (Sustainable Livelihoods) โดยได้ให้ความหมายไว้ว่าเป็นวิถีชีวิต วิถี แห่งการรองรับชีวิต และการยังชีพ หรือเป็นเรื่องของความสามารถ (Ability) ทรัพยากร (Assets) และกิจกรรม (Activities) การดำรงชีพจะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อสามารถรับมือหรือฟื้นฟูสภาพจากความ ตึงเครียด รักษา หรือเพิ่มพูนความสามารถและทรัพยากรทั้งในปัจจุบันและอนาคต โดยที่ไม่ ทำลายฐานของทรัพยากร (Kollmair and Gamper, 2002) ซึ่งแนวคิดในเรื่องมโนทัศน์การดำรง ชีพได้เสนอว่า ปัญหาในการดำรงชีพแท้จริงแล้วมาจากความสามารถหรือไม่สามารถที่จะเข้าถึง ทุน/ ทรัพยากร การมีสิทธิหรือไม่มีสิทธิในการเป็นเจ้าของ ทรัพยากร และความสามารถหรือไม่ สามารถเปลี่ยนแปลงสถานภาพของทรัพยากร (Asset Status) เพื่อการดำรงชีพ ดังนั้น การ ปรับตัวของครัวเรือนในชนบทจึงไม่ได้จำกัดอยู่ในแนวทางการสร้างรายได้ในรูปของตัวเงิน

เพียงอย่างเดียว แต่อาจจะสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ (Livelihood Diversification) ที่ผสมผสานยุทธวิธีต่าง ๆ ทั้งในและนอกภาคเกษตร หรือกิจกรรมในชีวิตประจำวันซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนภายในครัวเรือนหรือกับสังคมภายนอก ซึ่งการให้ความสำคัญกับความยืดหยุ่นในการปรับตัว ศักยภาพในการต่อรอง และปรับใช้ทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับสถาบันทางสังคม จึงช่วยเปิดมุมมองมโนทัศน์การดำรงชีพที่ไม่หยุดนิ่ง มีความเป็นกลไกน้อยลง และเห็นความเชื่อมต่อทางสังคมที่หลากหลายทั้งภายในและภายนอกที่มีความลื่นไหลมากยิ่งขึ้น

สิ่งสำคัญของแนวคิดการดำรงชีพอยู่ที่ตัวคน คือ การเข้าใจความเข้มแข็งของคน ซึ่งถูกเรียกว่าทุนหรือทรัพยากร จึงเป็นสิ่งสำคัญในการวิเคราะห์แนวทางที่คนแปรทรัพยากรให้เป็นผลลัพธ์เชิงบวกในการดำรงชีพ ซึ่งต้องใช้ทรัพยากรในหลายรูปแบบ โดยทรัพยากรต่างๆ ไม่จำเป็นต้องอยู่ในระบอบกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกบุคคลเสมอไป แต่อาจอยู่ในรูปของกรรมสิทธิ์ส่วนรวมด้วย เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรต่างๆ และพลวัตการเปลี่ยนแปลงทรัพยากร Kollmair and Gamper (2002) ได้แสดงให้เห็นว่าองค์ประกอบที่มีความสำคัญ หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นต้นทุนที่เกษตรกรนำมาใช้ในกระบวนการดำรงชีพ ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการเกิดผลลัพธ์ มีผลต่อโอกาสในการเลือกวิถีการดำรงชีพ ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากบริบทความอ่อนแอและการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและสถาบัน ได้แก่

1. ทรัพยากรมนุษย์ (Human Capital) หมายถึง ทักษะ ความรู้ ความสามารถด้านแรงงาน คุณภาพแรงงาน ศักยภาพการเป็นผู้นำ และสุขภาพที่ดี ซึ่งในแต่ละระดับของครัวเรือน ทรัพยากรมนุษย์จะมีความแตกต่างกันออกไป แต่ทั้งนี้ทรัพยากรมนุษย์ก็ยังถือเป็นปัจจัยหลักและมีคุณค่ามากที่สุด

2. ทุนทางสังคม (Social Capital) หมายถึง กลุ่มคน เครือข่าย ประชาสังคม การเป็นสมาชิก ความสัมพันธ์ หน้าที่ทางสังคม และภาวะความเป็นผู้นำ ซึ่งทุกส่วนจะมีความเชื่อมโยงกัน ทำให้เกิดการรวมตัวกันขึ้นมาเป็นองค์กร หรือสมาคม แต่ในสังคมที่มีการแบ่งแยกความแตกต่างทางเศรษฐกิจหรือชาติพันธุ์ เครือข่ายทางสังคมอาจก่อให้เกิดการเบียดขับผู้ที่ไม่ใช่สมาชิกหรือผู้ที่ด้อยอำนาจได้เช่นกัน

3. ทุนทางธรรมชาติ (Natural Capital) หมายถึง ดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งคนในชนบทจะมีการพึ่งพาอาศัย เพราะเป็นทรัพยากรส่วนรวม เนื่องจากบางครั้งไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรภายใต้กรรมสิทธิ์ของรัฐและเอกชนที่มีอยู่ได้

4. ทุนทางกายภาพ (Physical Capital) หมายถึง สิ่งอำนวยความสะดวก และวัสดุที่ใช้ในการผลิต รวมถึงโครงสร้างพื้นฐานและสินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เนื่องจากทุนทางกายภาพจะมีความจำเป็นต่อคนในชุมชน ในการสนับสนุนให้คนสามารถจะการดำรงชีพเป็นไปได้อย่างดี

5. ทุนทางการเงิน (Financial Capital) หมายถึง เงินสะสมที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ และเงินไหลเวียน ซึ่งทุนทางการเงินอาจเป็นทั้งทรัพย์สิน สมบัติ และเงินรายได้ ทุนประเภทนี้จึงมีความยืดหยุ่นสูงที่สุด เพราะสามารถแปรสภาพเป็นทุนประเภทอื่นๆ ได้อย่างหลากหลาย

นอกจากทุน/ ทรัพยากรทั้งห้าประเภทที่กล่าวไปแล้ว ยังพบว่ามีทุน/ ทรัพยากรอีกประเภทหนึ่งที่สำคัญเช่นกันคือ “ทุนทางการเมือง” (Political Capital) ซึ่ง Baumann and Sinha (2001: 1-5) ได้กล่าวว่า “ทุนทางการเมืองมีไว้เพื่อสร้างความเข้าใจถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันในสังคม” โดยเฉพาะความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากร ทุนทางการเมืองจะใช้วิเคราะห์ร่วมกับทุน/ ทรัพยากรทั้งห้าประเภท

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2549) ยังได้เสนอความคิดเห็นเพิ่มเติมอีกว่าพัฒนาการของมโนทัศน์ในการดำรงชีพได้สะท้อนให้เห็นนัยยะที่สำคัญอยู่สองประการคือ ประการแรก ความซับซ้อนในความสัมพันธ์ของสังคมชวานากับสังคมหลังความทันสมัย ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่สลับซับซ้อนในสังคมและวัฒนธรรมการบริโภค การเกิดขึ้นของมโนทัศน์ในการดำรงชีพจึงได้ช่วยชี้ให้เห็นถึงความลักลั่น และซับซ้อนของพัฒนาการของระบบทุนนิยม ในแง่นี้สังคมเกษตรจึงไม่ใช่ขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณีสู่สังคมทันสมัย และไม่ใช่สถานการณ์ที่อยู่นอกสังคมหลังทันสมัย หากแต่ดำรงอยู่ในสังคมทุนนิยมยุคปลายจึงจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาแนวคิดร่วมสมัยที่สามารถอธิบายชีวิตของสังคมชวานาในมิติที่มีพลวัตมากขึ้น ประการต่อมาคือ มโนทัศน์การดำรงชีพได้ให้ความสนใจกับการตัดสินใจและการเลือกใช้กลยุทธ์ของเกษตรกร โดยเฉพาะในครัวเรือนที่เป็นผู้กระทำ ดังนั้นการศึกษาสังคมเกษตร ได้มีมิติที่หลากหลายซับซ้อนมากยิ่งขึ้นจึงควรมองถึงความแตกต่างภายในสังคมเกษตรโดยไม่ได้มองเพียงเรื่องการปรับตัวทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ควรให้ความสำคัญกับความยืดหยุ่นในการปรับตัวศักยภาพในการต่อรอง การปรับใช้ทรัพยากร และสถาบันทางสังคม ในแง่นี้จึงช่วยขยายมโนทัศน์ว่าด้วยชวานาให้มีความลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ โอภาส ปัญญา (2543) ยังเสนอว่าการดำรงชีพเป็นระบบที่แสดงออกความสัมพันธ์ของระบบย่อย 2 ระบบ ระหว่างระบบสังคมมนุษย์กับระบบสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถอธิบายตามแนวความคิดด้านสังคมเชิงมนุษย์นิเวศวิทยา (Human Ecology) กล่าวว่า เป็นองค์ประกอบของ 2 ระบบย่อย คือ ระบบนิเวศน์ (Ecosystem) และระบบสังคมมนุษย์ (Human Social System) ความสัมพันธ์ของระบบทั้งสองระบบนี้จะเป็นระบบย่อยกึ่งอิสระ (Semi Autonomous) ที่มีการกระทำกันขององค์ประกอบต่างๆ ภายในระบบเองขณะเดียวกันระบบทั้งสองนี้จะมีความเกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อกันเมื่อระบบหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลง อีกระบบจะได้รับผลกระทบไปด้วย หรืออธิบายได้อีกแนวความคิดหนึ่งคือ แนวความคิดระบบนิเวศชุมชน (Community Ecosystem) ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

ที่เป็นชุมชนกับทรัพยากร โดยมนุษย์ใช้กระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรม สร้างเป็นวิถีชีวิต และถ่ายทอดออกมาสู่รุ่นหลังต่อไปอย่างเป็นระบบ ซึ่งมนุษย์จะมีระบบดังเช่น ระบบเกษตร ที่นำมาใช้ในการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเพื่อการผลิต ขณะเดียวกันระบบการผลิตนี้ได้หล่อหลอมเป็นวิถีชีวิตให้แก่ชุมชนด้วย จนกลายเป็นแบบแผนการปฏิบัติและวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังต่อไปโดยทางการศึกษาเรียนรู้

งานศึกษาของ สิริพันธ์ เชษฐตระกูล (2550) ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและการสร้างความหลากหลายของวิถีการดำรงชีพในพื้นที่ศูนย์กลางการเกษตรของภาคเหนือของประเทศไทย พบว่า รูปแบบการใช้ที่ดินของชุมชนบ้านเมืองวะในปัจจุบัน มีการใช้ที่ดินแบบการเกษตรแบบเข้มข้น เนื่องจากพื้นที่การเกษตรมีขนาดลดลง โดยมีสาเหตุจากการที่ชาวบ้านขายที่ดินให้กับนายทุนเป็นจำนวนมาก และลักษณะของการเกษตรในปัจจุบันเป็นเกษตรอินทรีย์ ชุมชนมีความตระหนักและเห็นถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ส่วนการใช้ที่ดินบ้านป่าบูกนั้นมีการเปลี่ยนแปลงประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างชัดเจน โดยพื้นที่ส่วนใหญ่เปลี่ยนจากที่นาเป็นสวนลำไย มีการจัดการสวนแบบมีอาชีพ ประการที่สอง สาเหตุการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินบ้านเมืองวะ ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของการเปลี่ยนสถานภาพการถือครองจากพื้นที่การเป็นเจ้าของที่นาเปลี่ยนเป็นผู้เช่า ภายใต้พื้นที่ที่มีขนาดลดลง ทำให้การใช้ที่ดินมีความเข้มข้นมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของบ้านป่าบูก เปลี่ยนจากนาข้าวมาเป็นสวนลำไย เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดและราคาของลำไยที่สูงในขณะนั้น ซึ่งเป็นผลมาจากการมองเห็นความคุ้มค่าต่อการลงทุน ประการสุดท้าย ชาวนามีการปรับตัวและปรับใช้ความรู้ในหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นการกลับเข้าหาธรรมชาติ การเปลี่ยนอาชีพเป็นบางเวลาเพื่อเป็นอาชีพเสริม แต่ส่วนใหญ่เน้นอาชีพในภาคการเกษตรกรรม การมีรายได้จากการสืบทอดภูมิปัญญาบรรพบุรุษ การส่งเสริมจากภาครัฐอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนมีรายได้ตลอดปีจากการทำกิจกรรมในครัวเรือน จึงเห็นได้ว่าชาวบ้านมีการดำรงชีวิตที่หลากหลายมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตภายใต้อิทธิพลของความเป็นเมืองและอุตสาหกรรมนั้น ชุมชนรับเอาการเปลี่ยนแปลงโดยมีการกลั่นกรองพร้อมทั้งมีการสะสมทักษะและประสบการณ์จากการเรียนรู้ และการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคม โดยนำเอาประเพณีและความรู้ดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้เพื่อเลือกสรรในสิ่งที่เหมาะสมให้กับตนเองและครอบครัวได้ ซึ่งเป็นผลให้ชุมชนมีความหลากหลายของวิถีชีวิตมากขึ้น ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์ที่เป็นหนึ่งเดียวกันของความสัมพันธ์ในชุมชนก็ได้รับการรักษาไว้ด้วยเช่นกัน

งานศึกษาของ วรณี ดวงดีวีรัตน์ (2540) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง การปรับตัวของครอบครัวในชุมชนชนบทในสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม พบว่า การเปลี่ยนแปลงทาง

เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ในสภาพสังคมปัจจุบันมีส่วนทำให้ชุมชนและครอบครัวได้รับผลกระทบแทบทุกด้าน อาชีพในภาคเกษตรถูกลดความสำคัญลงไปบ้าง ชุมชนและครอบครัวมีทางเลือกในการประกอบอาชีพที่เพิ่มมากขึ้น เช่น การไปทำงานในต่างประเทศ การรับจ้างทั่วไป ทั้งในและนอกชุมชน วิถีชีวิตของชุมชนและครอบครัว มีความแปลกแยกไปจากเดิม ความสัมพันธ์ระหว่างกันมีความห่างเหินไปบ้าง เช่น ความสัมพันธ์แบบเครือญาติลดลง ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัว โดยเฉพาะพ่อบ้านที่ไปขายแรงงานต่างประเทศ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครัวเรือนได้รับผลกระทบ ทำให้ต้องมีการปรับท่าทีในการอบรมสั่งสอนลูกมากขึ้น นอกจากนี้ ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อบางอย่างของชุมชนและครอบครัว เช่น การบวช การมีคู่ครอง บทบาทงานระหว่างเพศ ความเชื่อต่างๆ ได้รับผลกระทบเช่นกันเนื่องจากการที่ชุมชนและครอบครัวให้ความสนใจกับเรื่องของการทำมาหาเลี้ยงชีพ เพื่อเลี้ยงปากท้องทำให้ไม่มีเวลาที่จะใส่ใจกับวิถีปฏิบัติและรูปแบบการดำเนินชีวิตบางอย่างดังเช่นในอดีต

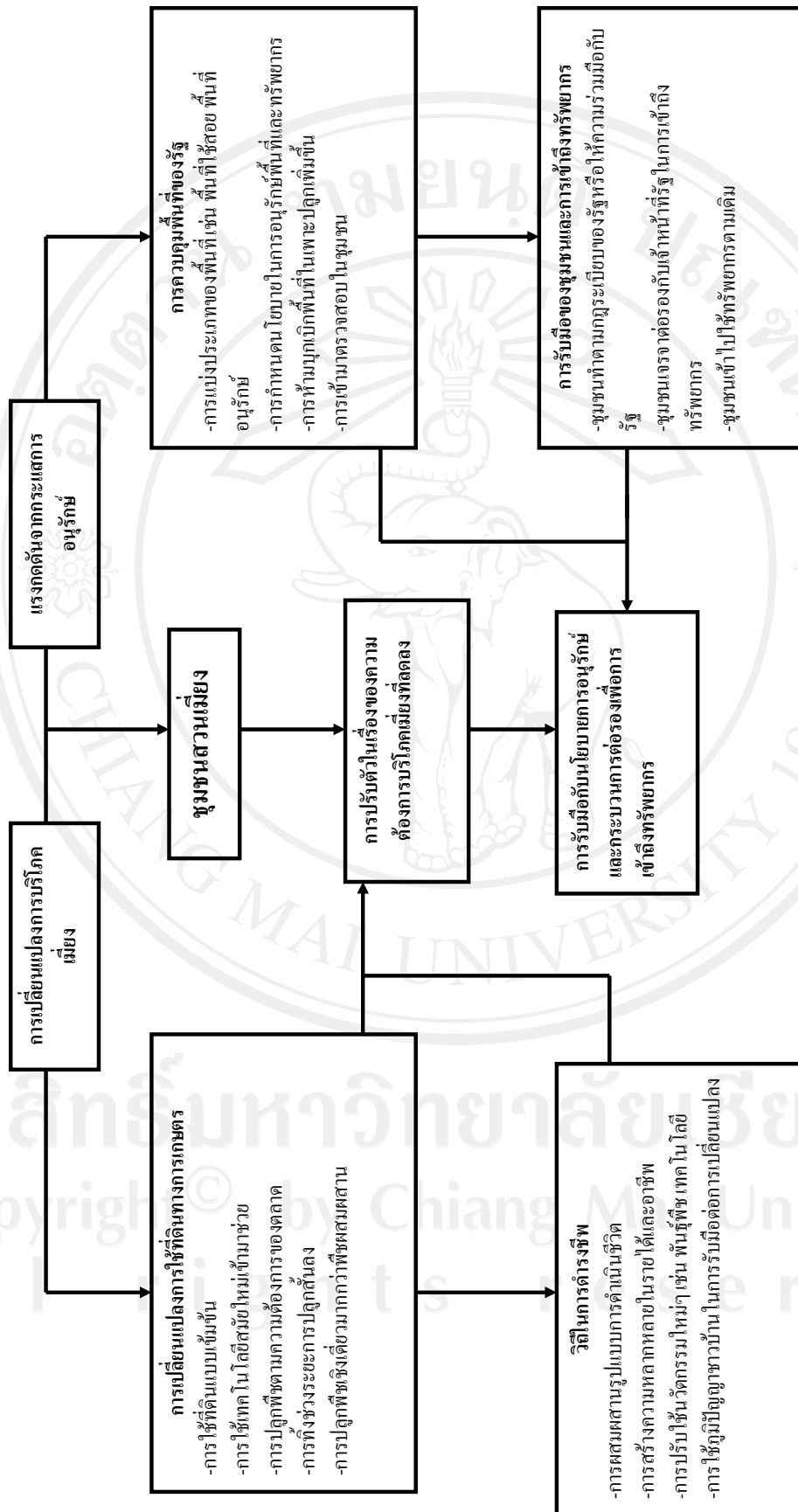
แนวคิดในเรื่องของวิถีการดำรงชีพ สามารถอธิบายเกี่ยวกับการศึกษาได้ว่า มนุษย์จำเป็นต้องมีการปรับตัว มีความยืดหยุ่นในการดำรงชีวิต ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอด เมื่อโลกปัจจุบันได้มีการพัฒนาที่ก้าวไกลไปมากกว่าในอดีต ทุกสิ่งก็จำเป็นต้องปรับตัวให้รับกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาได้ นอกจากนี้แนวคิดนี้สามารถมาเป็นกรอบในการศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจได้ว่า คนในชุมชนมีการปรับตัวต่อสถานการณ์ที่บริโคมเมืองที่ลดลงอย่างไร เพื่อที่จะสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ โดยที่ไม่ได้พึ่งพาการผลิตเมืองเป็นอาชีพหลักเพียงอย่างเดียว

1.9 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษาชุมชนชาวสวนเมืองในวงล้อมของอุทยานแห่งชาติขุนแจ เป็นการศึกษาถึงปัญหาสองส่วนหลักๆ คือ ส่วนแรก เรื่องของความต้องการบริโภคเมืองที่ลดลง เนื่องจากตลาดในการรองรับเมืองแคบลง ทำให้คนในชุมชนต้องมีการปรับตัวต่อปัญหาที่เกิดขึ้นมา โดยเฉพาะชุมชนสวนเมืองบ้านขุนลาวที่มีอาชีพหลักคือ การผลิตเมืองตั้งแต่ในอดีตจนมาถึงปัจจุบันแต่เมื่อเมืองไม่ได้รับความนิยมและตลาดการรับซื้อเมืองที่แคบลง จึงส่งผลทำให้คนในชุมชนได้รับผลกระทบตามมา ซึ่งแนวคิดที่จะเข้ามาช่วยอธิบายได้คือ แนวคิดเรื่องวิวัฒนาการการใช้ที่ดินในสังคมเกษตร เป็นแนวคิดที่มองว่า การเพิ่มขึ้นของประชากร ส่งผลทำให้การใช้ที่ดินให้เข้มข้นตาม เพื่อผลิตสินค้าได้ตามความต้องการของตลาด ดังเช่น อดีตการใช้ที่ดินจะเป็นในรูปแบบของการปลูกพืชร่วมกับพื้นที่ป่า เพื่อเป็นการใช้พื้นที่ในการผลิตอาหารรวมกับการอนุรักษ์ทรัพยากร แต่เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น ทำให้จำเป็นต้องใช้ที่ดินจำเป็นต้องใช้อย่างคุ้มค่า มีการปลูกพืชอย่างเข้มข้นใช้เทคนิคใหม่ๆเข้ามาช่วยผลิต ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือ หรือพืชพันธุ์

ใหม่ๆ การพักที่ดินทิ้งช่วงให้สั้นลง เพื่อให้ได้ผลผลิตตามความต้องการของตลาด จนกระทั่งการปลูกพืชชนิดเดิม อย่างเช่น สวนเมี่ยง ทำให้คนในชุมชนต้องมีการปรับตัวต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของตลาด และ แนวคิดเรื่องวิถีการดำรงชีพ เป็นแนวคิดที่มองว่า ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน จำเป็นต้องมีความยืดหยุ่น ปรับตัวหรือรับกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาได้ เพราะปัจจุบันสังคมมีการเปลี่ยนแปลง จำเป็นต้องสร้างความหลากหลายของวิถีชีวิต และรายได้รวมถึงอาชีพให้เกิดในชุมชน เพื่อความอยู่รอดของคนในชุมชน รวมทั้งการใช้นวัตกรรมใหม่ๆ เข้ามาช่วยในการผลิต

ส่วนที่สองคือ เรื่องของการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติที่ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา โดยเฉพาะในเรื่องของแรงกดดันจากมาตรการอนุรักษ์พื้นที่ จนทำให้คนในชุมชนได้รับผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต จะใช้แนวคิดเรื่องของการครอบครองและควบคุมพื้นที่เข้ามาอธิบายให้เห็นถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เนื่องจากแนวคิดนี้ มองถึงการเข้ามาของเจ้าหน้าที่รัฐในการควบคุมพื้นที่ในอุทยานฯ กระทำการโดยผ่านในเรื่องของกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร ในการออกกฎระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ เพื่อเป็นการควบคุมคนในพื้นที่ให้ปฏิบัติตาม หากละเมิดกฎต้องได้รับการลงโทษ จนนำมาสู่ในเรื่องของแรงกดดันที่ชาวบ้านได้รับจากมาตรการอนุรักษ์พื้นที่ และปัญหาที่สืบเนื่องต่อจากปัญหาในเรื่องของแรงกดดันจากมาตรการอนุรักษ์พื้นที่คือ เรื่องของการเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่ของคนในชุมชนเพราะไม่สามารถจะเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ได้เหมือนเดิม เนื่องจากการจัดตั้งพื้นที่ให้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ส่งผลทำให้คนในชุมชนต้องมีกระบวนการในการต่อรองเพื่อจะสามารถเข้าไปใช้ทรัพยากรได้เหมือนเดิม ซึ่งแนวคิดที่จะเข้ามาช่วยอธิบายได้ คือ ทฤษฎีการเข้าถึง เพราะแนวคิดที่มองถึงความสามารถในการได้มาซึ่งผลประโยชน์ของคนในชุมชน ซึ่งในที่นี้คือการเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่ได้อย่างถูกต้อง เพราะหลังการออกกฎหมายควบคุมคนในพื้นที่ไม่ให้มีการเข้าไปใช้ทรัพยากรได้เหมือนเดิม ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าได้เหมือนเดิม ดังนั้นจำเป็นต้องมีการต่อรองกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่อผ่อนปรนให้มีการเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่ได้บ้าง

รูป 1.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

10. ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลักในการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนชาวสวนเมืองในวงล้อมของอุทยานแห่งชาติ: กรณีศึกษาบ้านขุนลาว ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ใช้แบบสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม ร่วมกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อนำมาวิเคราะห์และตีความข้อมูล ผู้ทำการศึกษาได้เลือกศึกษาชุมชนชาวสวนเมืองบ้านขุนลาว เนื่องจากชุมชนแห่งนี้มีการประกอบอาชีพหลักคือ การทำสวนเมือง ซึ่งถือได้ว่าเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชนที่ทำรายได้มาสู่คนในชุมชน ต่อมาเมืองไม่ได้เป็นที่ต้องการของตลาด ทำให้คนในชุมชนต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป นอกจากนี้ พื้นที่บ้านขุนลาวยังได้ตกอยู่ภายในวงล้อมอุทยานแห่งชาติขุนแจ ส่งผลให้คนในชุมชนได้รับผลกระทบจากแรงกดดันในการประกาศนโยบายของรัฐให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่อนุรักษ์ เพราะไม่สามารถจะเข้าไปใช้ทรัพยากรในชุมชนได้เหมือนเดิม เนื่องจากการมีกฎระเบียบบังคับที่จำกัดมากของเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นปัญหาต่อการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ของชาวบ้าน ส่งผลให้คนในชุมชนต้องมีการต่อรองกับเจ้าหน้าที่ของรัฐเพื่อสามารถให้เข้าไปใช้ทรัพยากรได้เช่นเดิม โดยสามารถจำแนกรายละเอียดของวิธีวิจัยได้ดังนี้

10.1 แหล่งที่มาของข้อมูล

ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นข้อมูลที่รวบรวมจากแหล่งข้อมูลที่มีการศึกษา ค้นคว้าบทความ งานวิจัย และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แบ่งตามประเภทได้ดังนี้

ข้อมูลด้านวิชาการ เป็นข้อมูลที่ได้จากหนังสือ วารสาร บทความ ข้อความทางอินเทอร์เน็ต ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาในการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติขุนแจ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำมาวิเคราะห์เพื่อสร้างกรอบคิด เป็นแนวทางในการศึกษา เพื่อสรุปและอภิปรายผล การศึกษาในเรื่องของการปรับตัวของชุมชนต่อการบริโภคเมืองที่ลดลง โดยศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของประชากรกับการใช้ที่ดินในสังคมเกษตร แนวคิดวิถีการดำรงชีพ ศึกษาแนวคิดการควบคุมและครอบครองพื้นที่ และทฤษฎีการเข้าถึง เพื่อนำมาวิเคราะห์ในเรื่องของแรงกดดันจากมาตรการอนุรักษ์ของรัฐ รวมถึงในเรื่องของการต่อรองในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน

ข้อมูลด้านสถิติ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนประชากร ซึ่งแยกตามเพศ จำนวนครัวเรือน จำนวนพื้นที่ทำการเกษตร โดยรวบรวมจากหน่วยงานที่มีการบันทึกข้อมูลเหล่านี้ไว้

ข้อมูลเชิงแผนที่ ในการนำมาแปลภาพถ่าย เพื่อดูในเรื่องภูมิประเทศพื้นที่ศึกษา ทรัพยากรในพื้นที่และพื้นที่ปลูกเมือง

ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน ได้แก่ ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ความเชื่อ การถือครองที่ดิน การใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรในพื้นที่ จำนวนครัวเรือน จำนวนสมาชิกในครอบครัว เพศ อายุ การศึกษา รายได้ รวมถึงบทบาททางสังคม

ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่รวบรวมโดยตรงจากแหล่งข้อมูลและพื้นที่ศึกษา ซึ่งผู้วิจัยได้ กำหนดพื้นที่บ้านขุนลาว ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เป็นพื้นที่ศึกษา เพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลในเชิงคุณภาพ โดยเก็บข้อมูลเฉพาะกลุ่มตัวอย่าง ใช้แบบสอบถามในการ สอบถามหัวหน้าครอบครัว หรือนุคคลในครัวเรือนที่สามารถให้ข้อมูลได้ โดยสามารถจำแนก วิธีการได้ดังนี้

10.2 กลุ่มตัวอย่าง

ผู้ศึกษาจะทำการเก็บตัวอย่างจากประชากรในพื้นที่ศึกษาหมู่ที่ 7 บ้านขุนลาว ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 133 ครัวเรือน เป็น ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพทำสวนเมี่ยงทั้งหมด 133 ครัวเรือน โดยกำหนดขนาดตัวอย่างตาม ตารางของ Darwin Hendel (อ้างใน มนัส สุวรรณ, 2549) ซึ่งจะใช้ระดับความเชื่อมั่น 95% รวม ทั้งสิ้น 97 ครัวเรือน จะเป็นครัวเรือนที่ประกอบอาชีพทำสวนเมี่ยงทั้งหมด

10.3 วิธีการเก็บข้อมูล

การสัมภาษณ์จากแบบสอบถาม คือผู้ศึกษาได้ทำการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง มีการถาม คำถามแบบกว้างๆ เป็นคำถามทั้งปลายเปิดและแบบปลายปิด เพื่อให้ข้อมูลที่เป็นจริงมากที่สุด นอกจากนี้ จะมีการสอบถามข้อมูลพื้นฐานจากกลุ่มตัวอย่างและการสำรวจสภาพแวดล้อม โดยทั่วไปในพื้นที่ เพื่อเป็นการสร้างความคุ้นเคยให้กับผู้ศึกษาในชุมชน

การสัมภาษณ์เชิงลึกนั้นผู้ศึกษาจะพิจารณาจากกลุ่มตัวอย่างที่จะสะท้อนแนวคิดและ ทรรศนคติของประชากรโดยรวมได้เช่น ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ใน สัมภาษณ์เชิงลึกจะสอบถามประเด็นหลักๆ สองเรื่องด้วยกัน ได้แก่ ประเด็นแรก เรื่องของการ ปรับตัวจากการสถานการณ์ในการบริโภคเมี่ยงที่ลดลง จะสอบถามถึง การปรับตัวด้านการ ดำเนินชีวิต ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมภายในชุมชน ประเด็นที่สอง คือเรื่องของการจัดตั้งพื้นที่ อุทยานแห่งชาติขุนแจ จะสอบถามในส่วนแรกเรื่องของแรงกดดันที่คนในชุมชนได้รับ เช่น เรื่อง ของการเข้ามาตรวจสอบพื้นที่ของรัฐ การห้ามบุกเบิกที่ทำกินเพิ่ม หรือการห้ามเข้าไปใช้ ทรัพยากรในพื้นที่ ส่วนที่สองคือ วิธีการต่อรองในการเข้าไปใช้ทรัพยากร ได้แก่เรื่อง การต่อรอง ในการเข้าไปหาของป่า การต่อรองในการขออนุญาตตัดไม้บางชนิด รวมถึงการต่อรองในการ เป็นผู้อนุรักษ์ทรัพยากรตามจารีตประเพณีดั้งเดิม

การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม คือผู้ศึกษาจะเข้าไปนั่งฟังการประชุมประจำเดือนของคนในชุมชน เพื่อจะเข้าใจความเป็นมาเป็นไป ได้ชัดเจน ส่วนการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม ผู้ศึกษาจะเข้าไปใช้ชีวิตประจำวันกับกลุ่มตัวอย่างว่ามีวิธีการดำเนินชีวิตแต่ละวันเป็นอย่างไร การเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่ และอื่นๆ

10.4 การนำเสนอผลการวิจัย

ผู้เขียนจึงแบ่งการนำเสนอเนื้อหาไว้เป็นบท ๆ ตามลำดับดังนี้

บทที่ 1 บทนำ เป็นบทพื้นฐานที่จะนำไปสู่การศึกษาในบทต่อไป บทนี้จึงกล่าวถึงที่มาและความสำคัญของการศึกษา วัตถุประสงค์ แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ กรอบความคิดของการศึกษา และระเบียบวิธีวิจัย

บทที่ 2 บ้านขุนลาว: ชุมชนสวนเมืองท่ามกลางกระแสการพัฒนาและการอนุรักษ์ เป็นบทที่ใช้ทำความรู้จักเพื่อสร้างความเข้าใจถึงข้อมูลพื้นฐานในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเนื้อหาหลักๆ ประกอบด้วย โครงสร้างประชากร โครงสร้างชั้นพื้นฐาน นอกจากนี้ ยังจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของอุทยานแห่งชาติขุนแจ เพื่อให้เห็นถึงการประกาศจัดตั้งอุทยานแห่งชาติขุนแจขึ้นมา

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงในบ้านขุนลาวกับการปรับเปลี่ยนวิธีการดำรงชีพ บทนี้จะเป็นการนำเสนอถึงการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการบริโภคเมืองที่เกิดขึ้นซึ่งและส่งผลกระทบมายังคนในชุมชนบ้านขุนลาว ผลการศึกษาจะชี้ให้เห็นถึง การปรับตัวของคนในชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเรื่องของการบริโภคเมืองที่ลดลง

บทที่ 4 การรับมือกับมาตรการอนุรักษ์และกระบวนการต่อรองเพื่อเข้าถึงทรัพยากร บทนี้จะเป็นการนำเสนอถึงนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรของรัฐที่ได้ส่งผลกระทบมายังชุมชนในพื้นที่ ผลการศึกษาจะชี้ให้เห็นถึง วิธีการของคนในชุมชนที่เลือกใช้ในการรับมือกับมาตรการอนุรักษ์ของรัฐ และกระบวนการต่อรองที่คนในชุมชนเลือกใช้เพื่อสามารถเข้าถึงทรัพยากร

บทที่ 5 บทสรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ เป็นบทสุดท้ายที่ใช้ในการสรุปผลการศึกษา ข้อจำกัด ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา รวมถึงข้อเสนอแนะต่างๆ ในการทำวิทยานิพนธ์